

कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने
त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषाशिक्षा
विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको
नेपा.शि.५९८ को प्रयोजनार्थ
तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

डिल्लीराम खनाल

क्याम्पस क्रमाङ्क : ९९ (२०६३/०६४)

परीक्षा क्रमाङ्क : २१४०१४८/०६५

त्रि.वि.दर्ता नं. ३४८-१९९०

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

२०६८

शोधनिर्देशकको स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षाविभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी डिल्लीराम खनालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । कडा मिहिनेत र लगनशीलताका साथ तयार पारिएको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट रहेको छु । अतः यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६८ माघ

शोधनिर्देशक

मेघनारायण श्रेष्ठ

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

नेपाली भाषाशिक्षा विभाग

कृतज्ञता

प्रस्तुत 'कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरा आदरणीय गुरु श्री मेघनारायण श्रेष्ठको प्राज्ञिक निर्देशनमा मैले तयार गरेको हुँ । यस शोधपत्रको शीर्षक चयनदेखि शोधकार्य सम्पादनसम्म पाएको उहाँको समुचित मार्गनिर्देशन र सहयोगले गर्दा नै यस शोधपत्रले मूर्त स्वरूप पाएको हो । आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गरी शोधपत्रलाई परिष्कार र परिमार्जन गरिदिनु भएकोमा म उहाँप्रति हार्दिकतापूर्वक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै विभिन्न कोणबाट शोधपत्र लेखनमा सहयोग गर्नुहुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु श्री प्रेमप्रसाद भट्टराई तथा सिङ्गो नेपाली विभागप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै मेरो अध्ययनको जग बसाउन सहयोग गर्नुहुने मेरा पूज्य पिता स्वर्गीय भगिरथ खनाल तथा पूजनीय एवम् ममतामयी माता सुभद्रा खनाललाई जति कृतज्ञता टक्रयाए पनि थोरै भएको ठान्दछु । साथै मेरो अध्ययनका लागि घरायसी वातावरण तयार पारीदिनुहुने दाइहरू जगन्नाथ खनाल, खडानन्द खनाल तथा धर्मपत्नी कमला देवी खनालप्रति आफू ऋणी भएको महसुस गरेको छु । र अन्य परिवारजन तथा शुभचिन्तकप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित समस्या समाधानमा हरबखत उचित एवम् यथोचित सहयोगको भूमिका निर्वाह गर्नुहुने मित्र प्रेम निङ्लेकू, डी. बी. आम्बुहाड, भीम लिम्बू, अर्जुनबाबु माबुहाड र एलिसा केदेमप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै यस शोधपत्र लेखन कार्यका लागि उचित सामग्री उपलब्ध गराइदिनुहुने डा. टङ्क न्यौपाने, देवराज गिरी, भक्त खड्का, होम चम्लागाई तथा रणबहादुर लिम्बूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । यस शोधपत्र लेखनका लागि समय उपलब्ध गराइदिनुहुने श्री महाकाली उच्च माध्यमिक विद्यालय, सिम्लेका प्रधानाध्यापक श्री अमरबहादुर बस्नेतलाई स्मरण गर्नु कर्तव्य ठानेको छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई शुद्धरूपमा कम्प्युटर टङ्कण गरिदिने श्री भक्त खड्का तथा होराइजन कम्प्युटर सेन्टर इन्द्रपुर १ का प्रोपाइटर श्री अश्विनप्रसाद उप्रेतीलाई धन्यवाद दिँदै प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली भाषाशिक्षा विभाग समक्ष पेश गरेको छु ।

२०६८ माघ

डिल्लीराम खनाल

शोधसार

शोधकर्ता : डिल्लीराम खनाल
शोध निर्देशक : मेघनारायण श्रेष्ठ
शोध शीर्षक : कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र नेपाली भाषा शिक्षण विभागअन्तर्गत एम.एड.दोस्रो वर्ष नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको शोधपत्रको शीर्षक “कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन” रहेको छ। यस शोधपत्रमा मौखिक वार्तालाप विधि र पुस्तकालयीय विधिको अवलम्बन गरिएको छ। शोध निर्देशक मेघनारायण श्रेष्ठ तथा शोधार्थी डिल्लीराम खनाल रहेको यस शोधपत्रको उद्देश्य लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा के-कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् र त्यसको निराकरण के-कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु हो। यस कार्यको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि कक्षा नौका छात्र ३२ र छात्रा ३२ गरी जम्मा ६४ जना विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न समयमा प्रत्यक्ष रूपमा शिक्षण गरी कक्षाकार्य, गृहकार्य, अवलोकन, लिखित परीक्षा, अन्तवार्ता, भाषिक उच्चारण आदिको माध्यमबाट पत्ता लागेका समस्याहरूलाई उल्लेख गरिएको छ।

प्रस्तुत अध्ययनमा व्याकरणात्मक त्रुटिका आधारमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने गरेका त्रुटिहरू विशेष गरी नेपाली भाषामा जस्तो लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग लिम्बूभाषामा नहुने, व्याकरणीक व्यवस्था पनि फरक, परम्परागत प्रयोग र अध्ययनको कमी आदि जस्ता कारणहरूले गर्दा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा अधिकांश स्थानमा त्रुटिगर्ने गरेको पाइएको छ। उक्त त्रुटिहरू निराकरणका लागि अपनाउन सकिने उपायहरू समेत प्रस्तुत गरिएको छ।

शोधपत्रको रूपरेखा

- अध्याय – एक : शोधपरिचय
- अध्याय –दुई : त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय
- अध्याय –तीन : लिम्बूभाषाको सङ्क्षिप्त परिचय
- अध्याय –चार : वाक्यगठनका दृष्टिले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको
व्यतिरेकी अध्ययन
- अध्याय – पाँच : व्याख्या तथा विश्लेषण
- अध्याय –छ : निष्कर्ष तथा सुझाव

विषय सूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	६
स्वीकृत पत्र	७
कृतज्ञता	७
शोधसार	७
विषय सूची	७

अध्याय : एक

शोधपरिचय

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोध प्रयोजन	१
१.३	शोधको समस्या	१
१.४	अध्ययनका उद्देश्य	१
१.५	अध्ययनको सीमा	२
१.६	शोधको अध्ययन विधि	२
१.७	सामग्री निर्माण	३
१.८	विश्लेषण	३
१.९	शोधको महत्व र औचित्य	३
१.१०	पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.११	अध्ययनको रूपरेखा	५

अध्याय : दुई

लिम्बूभाषाको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१	लिम्बू भाषाको परिचय	९
२.२	फेदापे लिम्बू भाषाको परिचय	१०
२.३	फेदापे लिम्बूभाषा र सङ्गति	१२

अध्याय : तीन

त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

३.१	त्रुटिविश्लेषण प्रक्रिया	१५
३.२	त्रुटिको वर्गीकरण	१८
३.३	स्रोतका आधारमा	१९
३.४	गम्भीरताका आधारमा	२०

अध्याय : चार

वाक्यगठनका दृष्टिले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

४.१	व्यतिरेकी अध्ययन	२२
४.२	लिङ्गका आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन	२३
४.३	वचनका आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन	२६
४.४	पुरुषका आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन	२९
४.५	आदरका दृष्टिले नेपाली र लिम्बूभाषाको वाक्यगठन	३०
४.६	कालका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन	३१
४.७	भावका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन	३६
४.८	वाक्यका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन	३८
४.९	कारकका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाका वाक्यगठन	३९
४.१०	सरल र तिर्यक कारक	४२

अध्याय : पाँच

व्याख्या तथा विश्लेषण

५.१	परिचय	४३
५.२	लिङ्गगत त्रुटिहरू	४३
५.३	वचनगत त्रुटि	४४
५.४	कर्ता र क्रियापदसम्बन्धी त्रुटि	४४
५.५	विशेष्य र विशेषणसम्बन्धी त्रुटि	४५

५.६	भेदक र भेद्यसम्बन्धी त्रुटि	४६
५.७	पुरुषगत त्रुटि	४६
५.८	आदरगत त्रुटि	४७
५.९	कालगत त्रुटि	४८
५.१०	भावगत त्रुटि	४९
५.११	वाच्यगत त्रुटि	५०
५.१२	कारकगत त्रुटि	५१
५.१३	वाक्यगठनगत त्रुटिको तथ्याङ्कीय विश्लेषण	५२

अध्याय : छ

निष्कर्ष तथा सुभाव

६.१	निष्कर्ष	५३
६.२	सुभाव	५५
६.३	शौक्षणिक प्रयोजन	५७
६.४	थप अध्ययनको आवश्यकता	५८

सन्दर्भग्रन्थसूची

अनुसूची

अध्याय : एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षा विभाग अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा. शि. ५९८ को प्रयोजनको निम्ति तयार पारिएको हो ।

१.३ शोधको समस्या

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिसम्बन्धी निम्न समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

(क) व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको वाक्यगठन प्रक्रियामा के- कस्ता अन्तर छन् ?

(ख) लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्दा के-कस्ता वाक्यगठनगत त्रुटिहरू गर्दछन् ?

(ग) ती त्रुटिहरूको निराकरणका लागि के-कस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ?

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधका उद्देश्यहरू निम्न रहेका छन् :

(क) लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको वाक्यगठन प्रक्रियाको भिन्नता देखाउन ।

(ख) व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउन ।

(ग) ती त्रुटिहरूको निराकरणका उपायहरू पत्ता लगाई सुझावहरू प्रस्तुत गर्न ।

१.५ अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत शोधपत्र निम्न सीमामा रही अध्ययन गरिएको छ :

(क) लिम्बूभाषी विद्यार्थी भन्नाले तेह्रथुम जिल्लाका लिम्बू मातृभाषीहरूको बाहुल्य रहेका जलजले, सिम्ले र ईसिबु गा. वि. स. का कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरू मात्र रहेका छन् ।

(ख) शोध अध्ययनका क्रममा जलजले, सिम्ले र ईसिबु गा. वि. स.मा रहेका चारवटा उच्च माध्यमिक विद्यालयबाट प्रति विद्यालय १६ जना (८ छात्र र ८ छात्रा) का दरले जम्मा ६४ जना विद्यार्थीहरू मात्र यस प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिएको छ ।

(ग) त्रुटिविश्लेषण अन्तर्गत व्याकरणात्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारक) मा आधारित रही यो अध्ययन गरिएको छ ।

१.६ शोधको अध्ययन विधि

यस शोधपत्रका लागि निम्न अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ :

(अ) प्राथमिक स्रोत

यस अध्ययनको प्राथमिक स्रोतका रूपमा कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूलाई आधार बनाई लिखित तथा मौखिक कुराकानीका आधारमा प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइएको छ ।

(आ) द्वितीयक स्रोत

यस अध्ययनको द्वितीयक स्रोत अन्तर्गत पुस्तकालयीय अध्ययनबाट लिइएका सूचनाहरूलाई द्वितीयक स्रोत मानिएको छ । यसअन्तर्गत सम्बद्धशोध प्रबन्धहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

(ख) जनसंख्या

यस अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा तेह्रथुम जिल्लाका तीनवटा गा. वि. स.का ४ वटा उच्च माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी ६४ जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । जसमध्ये छात्र ३२ र ३२ जना छात्रा रहेका छन् ।

१.७ सामग्री निर्माण

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा वाक्यगठन अन्तर्गत व्याकरणत्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारक (सम्बन्धी अत्यावश्यक सूचना लिनका लागि बस्तुगत, विषयगत र स्वतन्त्र लेखन गरी तीन किसिमका प्रश्नावली तयार पारिएको छ ।

१.८ विश्लेषण

सङ्कलित सामग्रीको व्याख्या तथा विश्लेषणका लागि निम्न प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ :

(क) विद्यार्थीहरूका अभिव्यक्तिहरूमा देखिएका त्रुटिहरूलाई व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा विभाजन गरी उदाहरण स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ ।

(ख) व्याकरणात्मक कोटिमध्ये सबैभन्दा बढी त्रुटि क्षेत्र पत्ता लगाउनका लागि प्राप्त प्रतिक्रियामा देखिएका त्रुटिहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरी त्यसै आधारमा जुन क्षेत्रमा बढी त्रुटि देखियो त्यसलाई नै बढी त्रुटि क्षेत्र मानी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

१.९ शोधको महत्त्व र औचित्य

खास गरी नेपालमा मातृभाषा र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको शिक्षण हुने गरेकामो पाइन्छ । नेपाली भाषा नेपालका अन्य भाषा सरह भए पनि यो भाषा नेपालको सम्पर्क भाषा र कार्यालयीय भाषा समेत हो । त्यसैले नेपाली भाषा शुद्ध, त्रुटिविहीन, स्तरीय र मानकयुक्त हुनु आवश्यक छ । नेपालको शैक्षिक प्रणालीमा प्रायः सबै तहमा अनिवार्य विषयका रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने विद्यार्थीहरूको संख्या हाम्रो देशमा अत्यधिक छ । हाम्रो जस्तो स्थितिमा सबै भाषाका विद्यार्थीहरूलाई सकेसम्म त्रुटिरहित ढङ्गले नेपाली भाषा सिकाउनु पनि अनिवार्य आवश्यकता भएको छ ।

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले पनि अन्य विभिन्न भाषी विद्यार्थीहरूले जस्तै नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने हुनाले तिनीहरूको नेपाली भाषा सिकाइमा मातृभाषाको प्रभावका कारण त्रुटि हुनु स्वाभाविक हो । यसरी यस किसिमबाट हुने गरेको त्रुटिहरूलाई निराकरणका उपायहरू सुझाउनु नेपाली भाषा शिक्षणका लागि पनि उपयुक्त हुने हुनाले यस शोधको शीर्षक महत्त्वपूर्ण र औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.१० पूर्वकार्यको समीक्षा

(क) सरोजकुमार यादव (२०६२) द्वारा “कक्षा छका मैथिलीभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन” शीर्षकमा शोध गरिएको छ । उक्त शोधको उद्देश्य कक्षा ६ का मैथिलीभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु, ती त्रुटिहरूको कारण पहिल्याउन नगर र ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूमा पाइने भिन्नता पत्ता लगाउनु रहेको छ । उक्त शोधको निष्कर्षको रूपमा आदरगत त्रुटिहरू उच्च आदरार्थी कर्ताका साथमा अनादरार्थी प्रयोग गरेर त्रुटि गरेको पाइएको छ । अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषाको व्यवधानबाट उत्पन्न भएका छन् भने नगर र ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरूलाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा नगर क्षेत्रका विद्यार्थीहरूको तुलनामा ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले बढी त्रुटि गरेको पाइएको छ । ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले बढी त्रुटि गर्नुमा विद्यार्थीका लागि अनुकूल वातावरण नहुनु, समूदायको प्रभाव पर्नु, समय उपलब्ध नहुनु, भौतिक तथा व्यवस्थापन पक्षको कमी र शिक्षकहरूबाट प्रभावकारी निर्देशन नपाउनु आदि जस्ता कारण रहेको पाइएको छ ।

(ख) रामचन्द्र लम्साल (२०४०) द्वारा निम्न माध्यमिक तह पूरा गरेको आवासीय र साधारण विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीको “नेपाली वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटिको तुलनात्मक अध्ययन” विषयमा लघु अनुसन्धान भएको छ । उक्त शोधको उद्देश्य दुई आवासीय र दुई साधारण विद्यालयमा सम्बन्धित तहका शिक्षार्थीहरूको नेपाली भाषाको वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु र दुवै किसिमका विद्यालयका विद्यार्थीहरूका बीचमा वाक्यगठनमा पाइने त्रुटिहरूको अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

यस अनुसन्धानमा नेपाली विषयको निम्नमाध्यमिक पाठ्यक्रममा निहित प्रयोगात्मक आधारभूत वाक्य, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, वाच्य र पदमेल गरी जम्मा नौवटा पक्षमा विभाजन गरी अध्ययनको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस अनुसन्धानमा सबैभन्दा बढी त्रुटि

वचन पक्षमा र सबैभन्दा कम त्रुटि पुरुष पक्षमा देखिएको छ । वाक्यपक्षलाई मात्र बढी जोड दिएको यस अनुसन्धानले आवासीय विद्यालयको तुलनामा साधारण विद्यालयका विद्यार्थीले बढी त्रुटि गरेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

(ग) हेमाङ्गराज अधिकारी (२०४०) द्वारा नेपाली भाषामा शिक्षार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गर्ने सिलसिलामा शिक्षाशास्त्र अन्तर्गत प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा “पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने शिक्षार्थीहरूको वाक्यगठनमा पाइने त्रुटिहरू” शीर्षक रहेको छ ।

महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल र सानोठिमी भक्तपुरबाट नेपाली भाषालाई प्रथम भाषाको रूपमा प्रयोग गर्ने ३० जना र दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने ३० जना विद्यार्थीहरू लिएर गरिएको यस अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा अध्ययन गर्ने पहिलो भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने विद्यार्थीहरूको वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटि पहिल्याउन र दुवैथरीका विद्यार्थीहरूका बीचमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु रहेको छ । यस अध्ययनको निष्कर्षलाई हेर्दा पहिलो भाषा नेपाली बोल्ने विद्यार्थी भन्दा दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली बोल्ने विद्यार्थीहरूले बढी त्रुटि गरेको निष्कर्ष उल्लेख छ ।

(घ) प्रेमबहादुर लिम्बू (२०६१) द्वारा “कक्षा पाँचमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण” शीर्षकमा एक अध्ययन गरिएको छ । उक्त शोधका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

कक्षा पाँचका लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु, ती त्रुटिहरूको वर्णन र विश्लेषण गर्नु, त्रुटिहरूको कारण पत्ता लगाउनु, ती त्रुटिहरूको निराकरणका लागि उपायहरू पत्ता लगाई सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु रहेको थियो । क्षेत्रीय अध्ययन विधि प्रयोग गरी गरिएको उक्त शोधमा लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा पदसङ्गतिमा प्रशस्त मात्रामा त्रुटिहरू गर्दछन् । कूल त्रुटि प्रतिशत ७० - ८५% हुनु भनेको गम्भीर समस्या हो । विद्यार्थीहरूले भाषिक वातावरण, शिक्षानीति, विद्यार्थीको व्यक्तिगत कमजोरी, वचन सङ्गतिमा त्रुटि, लिङ्गसङ्गतिमा त्रुटि आदिलाई यस अध्ययनले त्रुटि हुनाका कारणहरू हुन् भनी ठहर गरेको छ । यसरी त्रुटि हुनाका प्रमुख कारण चाहिँ लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषाको व्यवस्थाको बेमेललाई ठानिएको छ ।

(ड) कविता खनाल (२०६५) द्वारा मोरङ जिल्लाका “कक्षा आठमा अध्ययनरत थारुभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन” शीर्षकमा एक अध्ययन गरिएको छ । यस शोधका उद्देश्यहरू : कक्षा आठमा अध्ययनरत थारुभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरू पहिल्याउनु, उनीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको वर्गीकरण गर्नु र ती त्रुटिहरूको निराकरणका निम्ति सुझाव प्रस्तुत गर्नुजस्ता उद्देश्यहरू रहेका छन् । उक्त शोधको निष्कर्षको रूपमा ५९.५% विद्यार्थीहरूले लेख्य चिन्हको प्रयोगमा त्रुटि गरेको पाइयो । विराम चिन्हको प्रयोग सम्बन्धी विद्यार्थीहरूमा पूर्णविराम (।), अल्पविराम (,), प्रश्नवाचक (?) चिन्हहरूको भने सामान्य ज्ञान भएको पाइयो भने अन्य चिन्हसम्बन्धी भने खासै ज्ञान नभएको पाइयो ।

(च) कल्पना पोखरेल (२०५९) द्वारा “कक्षा नौमा अध्ययनरत मारवाडीभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषामा गर्ने भाषिक त्रुटिहरूको अध्ययन ” शीर्षकमा शोध गरिएको छ । उक्त शोधमा पद्य कविता वाचन गर्दा गति, यति र लयमा हुने त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु, शब्दोच्चारण र वर्णविन्यासमा गरेका त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल र आदरका आधारमा हुने वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु, बहुसंख्यक मारवाडी समूदाय र अल्पसङ्ख्यक मारवाडी समूदायका विद्यार्थीहरूले अध्ययन गर्ने विद्यालयका विद्यार्थीहरूबीच गरिने त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन र प्राप्त निष्कर्षका आधारमा सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु रहेको छ ।

उक्त शोधको निष्कर्षलाई हेर्दा कविताको सस्वर पठनमा गति, यतिको तुलनामा लयमा केही राम्रो देखिए पनि अति राम्रो गर्ने कोही देखिएन । क्षेत्रगत तुलनामा अल्पसङ्ख्यक र बहुसङ्ख्यक अध्ययन गर्ने विद्यालयका विद्यार्थीहरूमा त्रुटि कम देखिएको छ । शब्दोच्चारणमा हलन्तको प्रयोग, अनुनासिकता र विपर्यया अलि बढी त्रुटि गरेको देखिएको छ । वाक्यगठनमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल र आदरमा सङ्गति नमिलाएर त्रुटि गरेको पाइएको छ । भने वर्णविन्यासमा य-ए, त-थ, ब-व, श-ष र स चिन्ह प्रयोग, चन्द्रविन्दु, शिरविन्दु, पदयोग, पदवियोग आदि क्षेत्रमा दुवै समूहका विद्यार्थीहरूले समानरूपमा त्रुटि गरेको पाइएको छ । यस प्रकारका त्रुटिहरू देखिनुमा मातृभाषाको प्रभाव, समुचित शिक्षाको कमी, अभ्यासको कमी, वातावरणको प्रभाव आदि जस्ता कारणहरू प्रबल रहेको पाइयो ।

(छ) देवशरण यादव (२०६३) द्वारा “माध्यमिक तहका मैथिलीभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन” शीर्षकमा शोध गरिएको छ । उक्त शोधका निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन् : माध्यमिक तहका मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूको अध्ययन गरी उनीहरूले स्तरीय नेपाली उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु, त्रुटिहरूको कारण पत्ता लगाउनु, त्रुटिहरूको पहिचान गरी वर्णन, विश्लेषण र वर्गीकरण गर्नु र ती त्रुटिहरूको निराकरणका निम्ति आवश्यक प्रक्रियाहरू सुझाउनु रहेको पाइन्छ ।

उक्त शोधको निष्कर्षका रूपमा पदान्तमा ‘अ’ उच्चारण हुने शब्दहरूको श्रुतिलेखन र उच्चारणमा विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिलाई हेर्दा उच्चारणमा भन्दा लेखनमा नै बढी त्रुटि गरेको पाइयो । आरम्भमा आधा ‘स्’ आउने शब्दहरूको श्रुतिलेखन र उच्चारण गराउँदा लेखनभन्दा उच्चारणमा नै बढी त्रुटि गरेको पाइयो । चन्द्रविन्दु र अनुस्वर लागेका शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरूलाई हेर्दा श्रुतिलेखनमा भन्दा उच्चारणमा धेरैजसोले ठीक गरेको पाइएको छ । मैथिलीभाषी विद्यार्थीहरूमा यस्ता त्रुटिहरू खास गरी मातृभाषाको प्रभाव, उच्चारणमा कठिनाई, अभ्यासको कमी, शिक्षकको अदक्षता, स्तरीय शैक्षिक व्याकरणको अभाव, शैक्षिक सामग्रीको कमी, विद्यार्थीको असचेतता नेपाली भाषाको संरचनागत जटिलता र नेपाली भाषाप्रति उदासिनता आदि जस्ता कारणले त्रुटि भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

(ज) बलराम शिवाकोटी (२०४८) द्वारा “माध्यमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले वर्णविन्यासमा गर्ने त्रुटि विश्लेषण: एक अध्ययन” शीर्षकमा शोध गरिएको छ । उक्त शोधका उद्देश्यहरू : वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरू पहिल्याउनु, त्रुटिहरूलाई वर्गीकरण गर्नु र ती त्रुटिहरूको निराकरणका लागि सुझाव प्रस्तुत गर्नु जस्ता रहेका छन् ।

यस अनुसन्धानमा माध्यमिक तहमा शिक्षार्थीहरूले सबैभन्दा बढी ह्रस्वदीर्घमा र सबैभन्दा कम त्रुटि हलन्त अजन्तसम्बन्धी तथा लेख्यचिन्हसम्बन्धी त्रुटि गर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

(झ) रेणु रेग्मी (२०६३) द्वारा ‘दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्ने कक्षा सातका थारूभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने भाषिक त्रुटिहरूको अध्ययन’ शीर्षकमा शोध गरिएको छ । उक्त शोधमा निम्न उद्देश्यहरू राखिएका छन् : कैलाली जिल्लाका कक्षा सातमा अध्ययन गर्ने दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्ने थारूभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी

त्रुटिहरू पहिल्याउन, उनीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको वर्गीकरण गर्नु र ती वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको निराकरणका लागि सुझाव दिनु रहेको छ ।

यस शोधको निष्कर्षलाई हेर्दा वर्णविन्यासको ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी त्रुटिलाई केलाउँदा शब्दादि, शब्दमध्य र शब्दान्त तीनवटै त्रुटि क्षेत्रमा एकै अनुपातमा त्रुटि गरेको पाइएन । नेपाली भाषालाई शुद्धसँग प्रयोग गर्नका लागि वर्णविन्यासको शुद्ध प्रयोग अति आवश्यक छ । विद्यार्थीहरूले कथ्य रूपको 'स' को प्रयोगमा मात्र त्रुटि नगरेर श र ष मा पनि त्रुटि गरेका छन् । यस शोधमा देखा परेका त्रुटिहरू थारुभाषी बाहेक अन्य नेपाली मातृभाषा हुनेहरूले पनि गर्दछन् तर यो अध्ययन विशेष गरी थारुभाषी विद्यार्थीहरूसँग मात्र केन्द्रित भएको हुनाले यहाँ कक्षा सातका थारुभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासीय त्रुटिको मात्र अध्ययन गरेको देखाइएको छ ।

माथि उल्लिखित शोधहरूमा त्रुटिविश्लेषण सम्बन्धी अध्ययन भएको भएपनि कक्षा नौमा अध्ययन गर्ने लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन शीर्षकमा शोध कार्य भएको देखिँदैन । त्यसैले यस शोधशीर्षकमा शोध अगाडि बढाउन लागिएको हो ।

१.११ अध्ययनको रूपरेखा

अध्याय – एक	:	शोधपरिचय
अध्याय– दुई	:	त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय
अध्याय – तीन	:	लिम्बूभाषको सङ्क्षिप्त परिचय
अध्याय – चार	:	वाक्यगठनका दृष्टिले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन
अध्याय – पाँच	:	व्याख्या तथा विश्लेषण
अध्याय – छ	:	निष्कर्ष तथा सुझाव

अध्याय : दुई

लिम्बूभाषाको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१ लिम्बू भाषाको परिचय

भाषा विचार विनिमयको साधन हो । भाषाकै माध्यमबाट हामी मानिसको मात्र नभएर विविध जीवजन्तु र वस्तुहरूको सरलतापूर्वक परिचय पाउँछौं । विविध भाषिक संज्ञाबाट नै आवश्यक वस्तुहरूको परिचय हुने र अनेक आवश्यकीय तत्त्वहरूको परिपूर्तिका लागि समेत सहजकर्ताको रूपमा भाषाको आवश्यकता पर्ने हुनाले भाषा जीवन तत्त्वको प्राणको रूपमा निर्विवाद स्वीकार्य बन्न पुगेको छ । मानव उत्पतिसँगै भाषाको पनि उत्पति भएको हुनाले अनेक भाषिकाहरूको अभिवृद्धि र भाषाको विकास हुँदै आउनु यसको विशेषता हो ।

विश्वका मानिसहरू एउटै जाति तथा उपजाति अन्तर्गत रहन असम्भव देखिन्छ । प्राकृतिक विभाजनका कारण मानव समूदायले आ-आफ्नो सजिलोको लागि आफू अनुकूलको भाषा प्रयोग गरे भने एउटै क्षेत्रमा अधिपछि आगमन गरिरहेका जातजातिको भाषा संस्कृति र सभ्यतामा केही समिश्रण पैदा भएकोले गर्दा पनि भाषान्तरणका कारणले विभिन्न भाषाको जन्म हुन पुग्यो । अतः तिनै भाषाहरूको वर्गीकरण गर्दा भाषाशास्त्रीहरूले भाषाका अनेक भाषिकाहरूलाई बेग्ला-बेग्लै परिवारमा छुट्याएर भाषा परिवारको कित्ता निर्धारण गरेका छन् । त्यसमध्ये लिम्बूभाषा पनि भोट-बर्मेली भाषापरिवारको समूहमा पर्ने भाषा हो (वन्धु, २०४७ :७३) ले किराँतहरूको उत्पति थलो मुनाफेन तेम्बे मानिएको र पछि त्यहाँबाट विभाजित भई विश्वका विविध क्षेत्रमा आफ्नो बासस्थान कायम गर्दै कालन्तरमा उत्तर भारतको बाटो गरेर नेपालको सप्तगण्डक एवम् अन्य हिमाली पहाडी भेगमा स्थायी बसोबास गर्ने किराँत लिम्बूहरूको मूल उत्पति थलोकै हिसाबले पनि तिनीहरू भोट-बर्मेली- भाषा परिवारमा पर्ने तथ्य स्पष्ट पारेका छन् । किराँत जातिकै भाषाभाषीहरू स्पष्ट हुँदाहुँदैको अवस्थामा केही भाषिक अन्तरको कारणले केही सार्वनामिक भाषिकाहरूलाई भने आश्रिक भाषिक परिवारमा पनि गणना गरिएको छ (वन्धु, २०४७ :७६) । त्यसो हुनु भारतमा आर्यहरू भन्दा धेरै अगाडि किराँत द्रविड र पछि आश्रिक निर्गोवटुहरूको आगमन भएकाले पहिलो आगन्तुक जातिहरूले सम्भाव्यताका रूपमा छाडेका अवशेषहरूका प्रभाव पछिकाहरूमा पर्न जानु एउटै भाषा परिवारका जातिहरूलाई विविध

परिवारमा वर्गीकरण गर्नु पनि एउटा कारक तत्व मान्न सकिन्छ । जेहोस किराँतहरू निसन्देह नेपालका प्राचीन आदिवासी हुन् र यिनीहरू भोट-बर्मेली भाषाअन्तर्गत पर्ने पवित्र स्थल पाल (ऊन) नेपाल नाम रहन गएको तथ्य कर्कष्याटिक (बन्धु, २०४७ :२) ले पनि उल्लेख गरेका छन् । यसका अतिरिक्त भोट-बर्मेली भाषापरिवारको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण अध्ययन गर्ने हड्सनले तत्काल नेपालमा प्रचलित १३ वटा भाषाको सूचीमा लिम्बूभाषालाई पनि समावेश गरेको पाइन्छ । यस अर्थले पनि नेपालका लिम्बूहरूको भाषा भोट बर्मेली भाषा परिवारमा पर्ने कुरामा शङ्का हुँदैन । तर भोट-बर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गतका भाषाहरूलाई व्याकरणिक तत्वका हिसाबले सार्वनामिक र असार्वनामिक गरेर दुई भागमा विभाजन गरेर त्यस मध्ये कर्ता र कर्मका रूपमा आउने सर्वनामलाई क्रियासँग मिलाएर बोलिने सार्वनामिक भाषा भित्र लिम्बू भाषालाई राखिएको छ ।

यस्तो भाषा नेपालको पूर्वी भागदेखि लिएर पश्चिमी बङ्गाल, सिक्किम, भुटान, आसाम, नागाहिलसम्म भोट-बर्मेलीहरूले हाराहारीमा बोल्ने तथ्य बताएका छन् । उक्त तथ्यलाई केलाउँदा मात्रै पनि लिम्बू भाषा भोट-बर्मेली भाषा परिवार मध्येको पुरानो र मजबुत भाषा मानिन्छ । यस भाषाको लिपि श्रीजङ्गा लिपि हो ।

२.२ फेदापे लिम्बू भाषाको परिचय

लिम्बू भाषाको क्षेत्र व्यापक रहेको छ । सबै ठाँउमा समान सम्प्रेषणको अभावमा भाषिका समेत देखापरेका छन् । तेह्रथुमको लम्बू खोलादेखि पूर्व कोया खोलासम्मको भू-भागलाई फेदाप क्षेत्र मानिन्छ । यहाँ सुङनाम, सोल्मा, जिरीखिम्ती, पिप्ले, म्याङ्लुङ, साब्ला, तम्फुला, आम्बुङ, मोराहाङ, श्रीजुङ, पौठाक, ओयाक्जुङ, जलजले, सिम्ले, इसिवू, सम्दू गरी १६ वटा गाविस रहेका छन् । यो क्षेत्रमा देखा परेको लिम्बू भाषाको भाषिकालाई फेदापे लिम्बू भाषिका भनिन्छ । यसमा पनि अन्य लिम्बू भाषामा जस्तै सार्वनामिक क्रियान्वयी शब्दहरूकै वर्चस्व पाइन्छ । फेदापे भाषिका अन्य भाषाभन्दा केही फरक भएको हुनाले अन्य लिम्बू मातृभाषीहरूलाई समेत बुझ्न गाह्रो पर्दछ (थाम्सुहाङ, २०५७ :२१) । अहिले लिम्बू भाषाभित्र पान्थरे, तमोरखोले, फेदापे र छथरे भाषिकाहरूको प्रभुत्व रहेको छ । ती मध्ये मुन्धुमी, वैद्विक वा सामाजिक संस्कारका हिसाबले पान्थरे भाषिका व्यापक छ भने बढी लवजन्तर र केही शब्दान्तरका हिसाबले फेदापे र तमोरखोले यसका अत्यन्त सन्निकटमा छन् । तर छथरे भने बढी शाब्दिक अन्तरले गर्दा तिनै समूहबाट थोरै अलग छ । छथरे भाषिकाहरूमा पनि

पूर्वी भेग र पश्चिमी भेगका खेवा र खुजुमबीच पनि स्वः भाषाको बुझाबुझ छैन । मेला, पर्व विशेषमा धान नाच्दाको पालाम, गीत गाँउदाको हाक्पाच्या, ओठे जवाफ खेल्दाको ख्याली संस्कृतिजन्य शब्द र भाषामा पनि पान्थरे नै प्रयोग गर्दछन् । अर्थात् दुई छुट्टा- छुट्टै भेगका फेदापे लिम्बू भाषिकाभिन्न विचार आदान-प्रदानको भाषा भनेको पान्थरे नै हो । यस प्रकार एउटा लिम्बू भाषिकाभिन्न गणना गरिने फेदापे लिम्बूभाषीहरूको एउटै थुमभिन्न एक-अर्काले बुझ्न नसक्ने भाषिक समस्या पैदा हुन्छ, र प्रत्येक क्रियाकलापमा लिम्बूभाषा बोल्नु पर्दा पान्थरे लिम्बूभाषाको सहारा लिनु पर्ने विडम्बना सृजना भएपछि फेदापे लिम्बूभाषाको स्थायित्वका बारेमा स्वयम् फेदापे क्षेत्रका लिम्बूहरू उत्साहित नदेखिँदा जीवित भाषाको अस्तित्व लोप हुने खतरा टड्कारो देखिएको छ ।

माथि उल्लेखित भाषिक वा शाब्दिक अन्तरले लिम्बू भाषामा खडा गरेको व्यवधानले त्यति ठूलो अन्योल भने भित्र्याउन सकेको छैन । तर पनि भाषिक सरलताको सेरोफेरोमा कतिपय पर्यायवाची शब्दहरू लोप हुँदै जानुले लिम्बू भाषिकाको शब्द ढुकुटी कमजोर बन्नसक्ने सम्भावना देखिएको छ । लिम्बू भाषाका सोह्र व्यञ्जन बाहेकका अन्य व्यञ्जन वर्णहरू शब्दको अन्त्यमा प्रयोगमा आउँदा भाषिक शुद्धताको सवाल उठ्न सक्छ । तर पनि वैकल्पिक व्यञ्जन वर्णहरू जनजिब्रोमा टाँसिएर शब्दोच्चारणलाई जटिलताबाट सरलतातिर लान सक्षम भइसकेका हुँदा भाषिक शुद्धताको निर्यात खोज्दा भाषिक जटिलता बाहेक अरु केही पाउन सकिँदैन । जस्तो आम्फुडा-आम्भुडा, आप्पा-आम्मा । यसरी आफ्नै थुमको भाषा वा लवजले समग्र लिम्बू भाषिकालाई जटिलतातिर डोर्‍याउँछ भने त्यसमा सुधार गरेर सबैका लागि सुपाच्य र सरल भाषाको खोजी गर्नु पर्ने देखिन्छ । मुन्धुमी र लिम्बू वाङ्मयमा पाइने जटिल शब्दहरूको अर्थात्मक ज्ञानबाट लिम्बू भाषा परिवार वञ्चित रहेको वास्तविकतालाई थाती राखेर हेर्ने हो भने प्राग ऐतिहासिक मुन्धुमदेखि वर्तमानसम्मको साहित्यिक संरचना एवम् व्यावहारिक बोलचालका भाषा र शब्दहरू सम्पूर्णतामा एकीकृत छन् । अझ लिम्बू भाषामा पाइने पर्यायवाची र अनेकार्थी शब्दहरूले भाषाको वैभवतालाई उचालेका छन् । लेख्य र कथ्य दुवै रूपमा भाषाको व्यापकतालाई सुदृढ पार्दै जाने हो भने छथरे लिम्बू भाषाको अस्तित्व प्रगाढ बनेर भाषिक र साहित्यिक उत्थानमा थप टेवा पुग्न सक्छ ।

२.३ फेदापे लिम्बूभाषा र सङ्गति

वाक्यमा आएका पदहरूको मेल नै पदसङ्गति हो । पद सङ्गतिभिन्न लिङ्ग, वचन, पुरुष, तथा आदरजस्ता व्याकरण कोटि पर्दछन् । पदसङ्गतिमा प्रयुक्त व्याकरण कोटिका आधारमा वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूको सङ्गति मिल्नु पर्ने हुन्छ । अन्यथा त्रुटि हुने गर्दछ । लिम्बू भाषामा आफ्नैखाले पद सङ्गतिगत व्यवस्था रहने गरेको पाइन्छ । यससम्बन्धी चर्चा गर्नु पूर्व यस भाषामा रहेको पद सङ्गतिसँग सम्बन्धित व्याकरणत्मक कोटिहरूबारे चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । फेदापे लिम्बू भाषामा लिङ्ग, वचन, पुरुष तथा आदरजस्ता रूपबाट व्याकरणात्मक व्यवस्थालाई अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

भाषा एउटा व्यवस्थित संरचना हो । हरेक संरचनाको निर्माण त्यसअन्तर्गत रहेका संरचक घटकहरूद्वारा भएको हुन्छ । भाषा पनि आफ्नै संरचक घटक वा एकाइहरूद्वारा निश्चित अनुक्रममा बढ्दै भई व्यवस्थित र सार्थक बनेको हुन्छ । भाषाको न्यूनतम अर्थयुक्त एकाइ रूप हो । रूपहरू मिलेर शब्द र पदको निर्माण हुन्छ । त्यसै गरी पदहरू मिलेर पदावली र वाक्यको निर्माण हुन्छ । वाक्य नै भाषाको पूर्ण अर्थ वहन गर्न सक्ने भाषिक एकाइ हो । एउटा अर्थपूर्ण वाक्य भित्र पदहरूको सङ्गतिपूर्ण मेल हुनु अर्थपूर्ण वाक्यको प्रमुख सर्त हो । यदि उक्त मेलमा असङ्गति देखिएमा पद सङ्गतिगत त्रुटि भएको मानिन्छ । जसका कारणले भाषा अस्वभाविक, हास्यस्पद र अर्थ सम्प्रेषणमा समेत समस्या उत्पन्न हुने गर्दछ ।

वाक्यमा प्रयोग भएका शब्दहरू बीचको रूपात्मक मेल वा अनुकुलनलाई सङ्गति भनिन्छ; यस्तो सङ्गतिमा विशेष गरेर कर्ता र क्रियापद तथा विशेषण र विशेष्य बीचको मेललाई लिएर वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष तथा आदरका दृष्टिले कायम हुने सङ्गतिले नेपालीमा विशेष महत्त्व राखेको हुन्छ (अधिकारी, २०६१:७५) । त्यसै गरी विकारी वर्गका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाका उपयुक्त रूपायन तथा तिनीहरू बीचको तुलनीय सम्बन्ध नै सङ्गति हो (ढकाल, २०६५:१८८) ।

उपर्युक्त आधारमा हेर्दा वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूको अर्थपूर्ण रूपात्मक मेल हुनुलाई सङ्गति भनिन्छ । पद सङ्गतिअन्तर्गत वाक्यमा उद्देश्य र विधेय बीचको सङ्गति हुनु तथा पदावली स्तरमा विशेषण र विशेष्य तथा भेद्य, भेदक बीचको सङ्गति हुनु आवश्यक हुन्छ । यसआधारमा हेर्दा नेपाली सङ्गति व्यवस्थामा प्रभाव पार्ने महत्त्वपूर्ण व्याकरणात्मक

कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर हुन् । विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा स्तरीय नेपाली सिक्ता पदसङ्गतिमा देखिएका समस्याहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी समस्या समाधानका उपायहरू समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय : तीन

त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

भाषा सिक्ने वा भाषाको प्रयोग गर्ने क्रममा मानिसहरूले के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् र त्यस्ता त्रुटिहरू के कति कारणले गर्दा भएका हुन्छन् भन्ने कुराको अध्ययन, विश्लेषण गर्ने कामलाई त्रुटिविश्लेषण भनिन्छ, (भण्डारी र नेपाल, २०६७ : १२७) । भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा त्रुटिविश्लेषण एक नवीन पद्धतिका रूपमा देखा परेको छ । यसको महत्त्व भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा सन् १९७० को दशकदेखि बढ्न थालेको देखिन्छ । भाषा सिकाइ एउटा कठिन तथा जटिल प्रक्रिया भएकाले जुनसुकै भाषा पनि एकैचोटिमा सिक्न र सिकाउन सकिँदैन । त्यसैले भाषा सिक्दा जो कोहीले पनि धेरथोर त्रुटि गर्ने गर्छन् । त्यसैले शिक्षार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको पहिचान र वर्गीकरण गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सहयोग पुऱ्याउन तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई दिगो, प्रभावकारी र उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि त्रुटिविश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ, (ऐ. १२७) ।

त्रुटिविश्लेषण र भाषा शिक्षणबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यी दुई मध्ये एउटाको अनुपस्थितिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप अधुरो र अपुरो हुन जान्छ । तसर्थ यिनीहरूलाई एकै सिक्काका दुई पाटा तथा एकै रथका दुई पाङ्गाका रूपमा लिने गरिन्छ । घोडा चड्ने मानिस लड्छ भनेभैँ सिकाइ गर्ने क्रममा शिक्षार्थीले त्रुटिहरू गर्ने गर्छन् । शिक्षार्थीले जति बढी त्रुटि गर्छन् सिक्ने अवसर पनि उनीहरूलाई त्यति धेरै प्राप्त हुन्छ । तुलनात्मक रूपमा पहिलो भाषा सिकाइभन्दा दोस्रो वा लक्ष्य तथा विदेशी भाषा सिकाइमा त्रुटि बढी हुन्छ । परम्परागत रूपमा त्रुटिलाई असफलता र वौद्धिक कमजोरीका रूपमा लिने गरिएको पाइए तापनि आज आएर वर्तमान भाषा मनोविज्ञानको खोज र अनुसन्धानअनुसार त्रुटिलाई सफलता, प्रयास र स्वभाविक प्रक्रियाको प्रतीकका रूपमा लिन थालिएको छ ।

बालकले भाषा सिक्ने क्रममा सुरुसुरुमा अनगिन्ती तथा असीमित प्रयत्न, भूल तथा त्रुटिहरू गर्ने गर्छन् । विस्तारै उनीहरू एक कुशल मार्गनिर्देशकका निर्देशनलाई अवलम्बन गर्दै गएपछि क्रमशः त्रुटिहरूमा सुधार गरी सही भाषा सिक्ने गर्दछन् । बालबालिकाहरूको भाषा सिक्ने क्रमको यस्तो खाले त्रुटिहरूलाई त्रुटि वा कमजोरी नमानेर सिकाइको क्रम तथा प्रवृत्ति मान्ने गरिन्छ । त्रुटिविश्लेषणको अध्ययनले भाषा शिक्षण सफलताका साथ सिक्ने

प्रक्रियाको सङ्केत गर्ने हुनाले शिक्षकलाई सिकारूले गर्ने त्रुटिको प्रकृतिलाई बुझी सही मार्गनिर्देशन दिन सहयोग पुऱ्याउँछ । शिक्षकलाई शिक्षार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको प्रकृति थाहा नभएसम्म शिक्षार्थीहरूमा निहित कमीकमजोरीहरूबाट शिक्षक अनभिज्ञ रहने भएकाले विद्यार्थीहरूमा निहित यस्ता त्रुटिहरूको निराकरण गर्न कठिन पर्छ । त्रुटिले भाषा सिकाइको प्रकृति तथा प्रवृत्तिलाई सङ्केत गर्ने हुनाले भाषाका शिक्षकलाई शिक्षार्थीले गर्ने त्रुटिको प्रकृति थाहा भएमा उनीहरूलाई कुन कुरा सिक्न सजिलो वा गाह्रो हुँदो रहेछ भन्ने जानकारी प्राप्त भई कुन-कुन क्षेत्रमा के कस्ता त्रुटि गर्दछन् ? भाषा सिक्दा के कस्ता कठिनाई देखापर्छन् ? शिक्षणमा कुन कुरालाई बढी ध्यान दिने ? त्रुटि निराकरणका लागि कुन कुन तरिका अपनाउने ? के कस्ता शिक्षण सामग्रीको अवलम्बन गर्ने जस्ता कुराहरूको ज्ञान प्राप्त भई शिक्षण सिकाइ कार्यमा सुधार हुने भएकाले शिक्षकले त्रुटिविश्लेषणको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

त्रुटिविश्लेषण विद्यार्थीपरक हुने भएकाले यो खास विद्यार्थीहरूका भाषिक सम्पादनसँग सम्बद्ध हुन्छ । यो केवल एकपक्षीय हुने भएकाले यसबाट शिक्षार्थीमा निहित भाषासिकाइ प्रक्रियाको प्रत्यक्ष वर्णन हुन सक्छ । तसर्थ भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा त्रुटिविश्लेषण प्रक्रियालाई महत्त्वपूर्ण तथा उपयोगी प्रक्रियाका रूपमा लिने गरिन्छ ।

३.१ त्रुटिविश्लेषण प्रक्रिया

शिक्षार्थीहरूका सिकाइमा भएको कठिनाइको स्तर पहिचान गर्दै निराकरणात्मक शिक्षण गर्नका लागि शिक्षकले त्रुटिहरूको व्यवस्थित अध्ययन र अनुसन्धान गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो अध्ययनले त्रुटिहरूको निराकरण गरी सिकाइलाई उद्देश्यमुखी, दिगो तथा प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । यसका साथै यस्तो अध्ययनले उपयुक्त शिक्षण विधिहरूको छनोट गर्न र पाठ्यसामग्रीको तयारी तथा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माणमा समेत सहयोग पुग्छ । (अधिकारी, २०५६ : १३२ – १३३) का अनुसार निम्न चरणहरू पाइन्छन् :

३.१.१ त्रुटिको पहिचान

३.१.२ त्रुटिको वर्गीकरण

३.१.३ त्रुटिको व्याख्या/वर्णन

३.१.१ त्रुटिको पहिचान

पहिचान त्रुटिविश्लेषण प्रक्रियाको प्रथम र महत्त्वपूर्ण चरण हो । यसचरणमा सर्वप्रथम शिक्षार्थीले त्रुटि कहाँ र कसरी गरेका छन् भन्ने कुराको पहिचान गरिन्छ । यसका निम्ति दुई वा दुईभन्दा बढी विद्यार्थीहरूका अभिव्यक्ति (लिखित वा मौखिक) लाई अध्ययन विश्लेषण गर्ने, ती विद्यार्थीहरूका अन्य अभिव्यक्तिहरूमा सोही प्रकारको त्रुटि छ कि छैन ? छ भने त्यस्ता त्रुटिको आवृत्ति कति छ ? सो कुराको अध्ययन गरेर त्रुटि भएका ठाउँहरूको र त्रुटिपूर्ण भाषिक एकाइको पहिचान गरिन्छ । यसका लागि विद्यार्थीहरूले आदनात्मक र प्रदानात्मक; व्यक्तिगत तथा सामुहिक कुन प्रकारका त्रुटि गरेका हुन् । सो कुराको पहिचान गरिन्छ ।

३.१.२ त्रुटिको वर्गीकरण

त्रुटिविश्लेषण प्रक्रियाको दोस्रो तथा महत्त्वपूर्ण चरणका रूपमा त्रुटिको वर्गीकरणलाई लिने गरिन्छ । शिक्षार्थीहरूको लिखित वा मौखिक सामग्रीको अध्ययन पश्चात् त्रुटिको पहिचान भइसकेपछि यस्ता त्रुटिहरू कुन कुन प्रकृति र प्रकारका छन् भनी राम्ररी अध्ययन गरेर त्रुटिको वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ । त्यसपछि त्रुटिहरूको प्रकृति र स्वरूपअनुसार विभिन्न कोटि र उपकोटिहरूमा वर्गीकरण गरिन्छ । यस्ता त्रुटिहरूलाई व्यक्तिनिष्ठ र समूहनिष्ठ ; उत्पादनात्मक र पहिचानात्मक; मूर्त प्रकृतिका र अमूर्त प्रकृतिका; आंशिक प्रकृतिका र समग्र प्रकृतिका ; भाषान्तरिक र अन्तरभाषिक आदि कोटि तथा उपकोटिहरूमा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ ।

३.१.३ त्रुटिको व्याख्या/वर्णन

त्रुटिहरूको पहिचान र वर्गीकरण पश्चात् त्रुटिको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्ने कार्य यस चरणमा गरिन्छ । मातृभाषा, पाठ्यसामग्री, शिक्षक, सिकारु स्वयम् वा दोस्रो तथा विदेशी भाषा जस्ता कुराहरू मध्ये कुन कारणले गर्दा र किन त्रुटि भएको हो भन्ने कुराको स्पष्ट र विस्तृत व्याख्या तथा वर्णन यस चरणमा गर्ने गरिन्छ । त्यसैगरी यस चरणमा त्रुटिको क्षेत्रान्तर्गत उच्चारण, वर्णविन्यास, शब्दरचना, शब्दप्रयोग, रूपरचना, वाक्यगत, अर्थगत र सङ्कथनगत आदिको वर्णन पनि यसै चरणमा गर्ने गरिन्छ । मूलतः यस चरणमा त्रुटिका स्रोतहरूको निर्धारण गर्ने गरिन्छ ।

त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण र व्याख्या/वर्णन जस्ता तीनवटा चरणहरूमा त्रुटिविश्लेषण प्रक्रिया सम्पन्न गरिए तापनि (भण्डारी, २०६७) का अनुसार सामान्यतया: त्रुटिविश्लेषण प्रक्रियामा पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति र पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति गरी दुईवटा पद्धतिलाई अपनाउने गरिन्छ :

क) पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति

यसलाई शिक्षार्थीले गर्ने त्रुटिका बारेमा पूर्वानुमान गर्ने पद्धतिका रूपमा लिइन्छ, (भण्डारी, नेपाल, २०६७ : १३७) । यस पद्धतिमा व्यतिरेकी विश्लेषणको सिद्धान्तको मान्यताअनुरूप भिन्न विशेषता भएका क्षेत्रमा शिक्षार्थीहरूले बढी त्रुटि गर्ने र समान विशेषता भएका क्षेत्रमा कम त्रुटि गर्छन् भनी शिक्षार्थीहरूले गर्ने वा गर्न सक्ने त्रुटिका सम्भावित क्षेत्रहरूको पहिले नै पूर्वानुमान गर्ने गरिन्छ । यस पद्धतिमा भाषा प्रयोगको पक्ष तथा क्षेत्रको निर्धारण पहिले नै गरिएको हुन्छ । त्यसो भएकाले यस पद्धतिका सहाराले त्रुटिविश्लेषण गर्दा पहिले नै निर्धारण गरिएको पक्षमा गरेको त्रुटिका बारेमा मात्र थाहा हुन्छ र निर्धारण नगरिएको पक्ष वा क्षेत्रका बारेमा थाहै हुँदैन । तसर्थ समग्रको अध्ययनमा यो पद्धति अनुपयोगी हुने देखिन्छ ।

ख) पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति

यस पद्धतिमा सर्वप्रथम शिक्षार्थीहरूले बोलेका वा लेखेका खास अभिव्यक्तिहरू सङ्कलन गरी तिनको अध्ययन गरेर मात्र त्रुटिहरूको पहिचान गर्ने तथा छानविन गर्ने गरिन्छ र त्यसैका आधारमा त्रुटिहरूको वर्गीकरण समेत गर्ने गरिन्छ । यस क्रममा प्राप्त त्रुटिहरूको प्रकृति हेरेर मात्र तिनको कोटि वा उपकोटि छुट्टयाउने काम गरिन्छ ।

यसरी कुनै खास पक्षमा सिकारुहरूले के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् भनी पत्ता लगाउनका लागि पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति उपयोगी हुने देखिन्छ भने कुनै खास अभिव्यक्तिमा गर्ने त्रुटिहरूका बारेमा पहिचान गर्नको लागि पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति उपयोगी हुने देखिन्छ । तसर्थ यी दुवै पद्धति त्रुटिविश्लेषण प्रक्रियामा महत्त्वपूर्ण तथा उपयोगी देखिन्छन् ।

३.२ त्रुटिको वर्गीकरण

नेपाल एक बहुभाषिक राष्ट्र भएकाले यहाँ विभिन्न भाषाभाषीका वक्ताहरू प्रशस्तै पाइन्छन् । यसरी नेपालमा धेरै भाषाहरू बोलिने भएको हुँदा सबै शिक्षार्थीहरूले एकै प्रकारका त्रुटि गर्छन् भन्न सकिँदैन अर्थात् त्रुटिमा विविधता पाइन्छ । यही विविधतालाई ध्यानमा राखी विभिन्न विद्वानहरूले त्रुटिको वर्गीकरण विभिन्न तरिकाले/विभिन्न वर्गमा आधारित भई गरेकाछन् । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

३.२.१ विकासशीलताका आधारमा

विकासशीलताका आधारमा त्रुटिलाई अव्यवस्थित त्रुटि, व्यवस्थित त्रुटि र उत्तरव्यवस्थित त्रुटि गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गर्ने गरिएको छ :

३.२.१.१ अव्यवस्थित त्रुटि

कुनै पनि विद्यार्थीले भाषा सिकाइ गर्ने क्रममा गर्ने प्रारम्भिक त्रुटिलाई अव्यवस्थित वा अनियमित त्रुटि भनिन्छ । यस किसिमको त्रुटिलाई सिकारुले पुनरावृत्ति नगरी बेग्ला-बेग्लै ढङ्गले प्रयोग गरेको हुन्छ अर्थात् एकपल्ट एकखाले र अर्कोपल्ट अर्कै खाले त्रुटि गर्छ । त्यसैले यसलाई अव्यवस्थित त्रुटि भनिएको हो ।

३.२.१.२ व्यवस्थित त्रुटि

एउटै व्यक्तिले धेरै ठाउँमा एकै खालको त्रुटि गर्‍यो भने त्यस्तो त्रुटिलाई नियमित वा व्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । भाषिक ज्ञानको अभाव, गलत सामान्यीकरण तथा भ्रामक व्युत्पत्तिका कारण यस्ता त्रुटिहरू हुने गर्छन् । यस्ता त्रुटिहरू हटाउनका लागि सिकारु स्वयम्ले ध्यानपूर्वक सचेत भएर आधिकारिक पुस्तकहरू पढ्ने तथा शिक्षकले शिक्षण सिकाइका क्रममा विशेष ध्यानदिनुपर्ने हुन्छ ।

३.२.१.३ उत्तरव्यवस्थित त्रुटि

भाषिक नियमको पर्याप्त मात्रामा ज्ञान हुँदा-हुँदै पनि विद्यार्थीको असावधानीका कारण हुने त्रुटिलाई उत्तरव्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । यस्तो त्रुटि भाषिक प्रयोगको रड्काइ वा चिप्लाइबाट हुने गर्दछ । कतै-कतै वा ज्यादै कम मात्रामा देखिने यस्ता त्रुटिहरू कतैभने त्रुटि विहीन अवस्था मै हुन्छन् । अतः शिक्षार्थीको सावधानीबाट यस्तो त्रुटिको निराकरण गर्न सकिन्छ ।

३.२.२ भाषाकोटिका आधारमा

भाषाकोटिका आधारमा त्रुटिलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

३.२.२.१ उच्चारणगत त्रुटि

कुनै, पद, रूप, वर्ण, पदावली, वाक्यांश वा वाक्यको उच्चारण गर्दा हुने त्रुटिलाई उच्चारणगत त्रुटि भनिन्छ ।

३.२.२.२ वर्णविन्यासगत त्रुटि

लेखाइका क्रममा वर्णविन्यासमा हुने त्रुटिहरूलाई वर्णविन्यासगत त्रुटि भनिन्छ ।

३.२.२.३ शैलीगत त्रुटि

अनुपयुक्त वा असान्दर्भिक शैलीको प्रयोग गर्दा हुने त्रुटिलाई शैलीगत त्रुटि भनिन्छ ।

३.२.२.४ शब्दभण्डारगत त्रुटि

शब्द निर्माण र प्रयोगका क्रममा हुने त्रुटिलाई शब्दभण्डारगत त्रुटि भनिन्छ ।

३.२.२.५ व्याकरणगत त्रुटि

रूपरचना, वाक्यरचना वा वाक्यान्तरणका क्रममा गर्ने त्रुटिहरूलाई व्याकरणगत त्रुटि भनिन्छ ।

३.३ स्रोतका आधारमा

स्रोतका आधारमा त्रुटिलाई भाषान्तरिक त्रुटि र अन्तरभाषिक त्रुटि गरी दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

३.३.१ भाषान्तरिक त्रुटि

मातृभाषा आर्जन वा प्रयोगका क्रममा गरिने त्रुटिलाई भाषान्तरिक त्रुटि भनिन्छ ।

३.३.२ अन्तरभाषिक त्रुटि

कुनै भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बोल्ने शिक्षार्थीले अर्को भाषा सिक्ने क्रममा गर्ने त्रुटिलाई अन्तरभाषिक त्रुटि भनिन्छ; जस्तै लिम्बूभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषा बोल्दा गर्ने त्रुटिहरू यस कोटिमा पर्छन् ।

३.४ गम्भीरताका आधारमा

गम्भीरताका आधारमा त्रुटिलाई अर्थघातक त्रुटि र अर्थ अघातक त्रुटि गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

३.४.१ अर्थघातक त्रुटि

जुन त्रुटि गर्नाले एउटा अर्थको सट्टा अर्को अर्थ लाग्छ भने त्यस प्रकारका त्रुटिलाई अर्थघातक त्रुटि भनिन्छ; जस्तै

पुरा- पूरा

घडी-घरी आदि ।

यस्ता त्रुटिहरूले अर्थको अनर्थ बनाउने भएकाले बढी घातक र हानीकारक हुन्छन् ।

३.४.२ अर्थअघातक त्रुटि

शिक्षार्थीले प्रयोग गरेको भाषिक त्रुटिपूर्ण, वर्ण, शब्द, पद, पदावली, वाक्य वा सङ्कथनबाट पनि भाषिक सम्प्रेषणमा बाधा उत्पन्न हुँदैन भने त्यस्ता त्रुटिलाई अघातक त्रुटि भनिन्छ; जस्तै :

माथी (माथि)

पछी (पछि)

पानि (पानी) आदि ।

तर यस्ता त्रुटिहरू पनि क्षम्य भने हुँदैनन् ।

भाषा सिकाइका सन्दर्भमा शिक्षार्थीले गरेका त्रुटिहरूलाई सहज, स्वभाविक र सफलताका प्रतीकका रूपमा लिने गरिन्छ । तसर्थ शिक्षार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसरी उनीहरूले गरेका त्रुटिहरूको निराकरण गर्नका लागि त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण तथा व्याख्या तथा विश्लेषण गर्ने गरिन्छ । यसको अलावा पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति र पश्च निर्धारित कोटि पद्धतिको प्रयोग गरी शिक्षार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको वर्गीकरण र व्याख्या गरी निदानात्मक शिक्षण गर्नका निमित्त त्रुटिविश्लेषण प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण र उपयोगी सिद्ध हुने देखिन्छ ।

अध्याय : चार

वाक्यगठनका दृष्टिले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

४.१ व्यतिरेकी अध्ययन

दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाका व्यवस्था अथवा उपव्यवस्थाहरूको समानता वा भिन्नता सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित छ (अधिकारी, २०६२ : १२७) । यसरी व्यतिरेकी विश्लेषणले दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूको बीच विभिन्न स्तरहरूमा पाइने समानता र भिन्नताहरूको विश्लेषण गर्दछ । व्यतिरेकी विश्लेषणबाट स्रोत भाषा (मातृभाषा) र लक्ष्य भाषा (दोस्रो) भाषाका बीचको समानता र भिन्नताबारे जानकारी प्राप्त हुन्छ ।

भाषा मानवीय सम्प्रेषणको अत्यावश्यक वस्तु हो । यसको सिकाइ र शिक्षण गर्नु सहज छैन । त्यसमा पनि मातृभाषाको भन्दा भिन्न भाषाको सिकाइ गर्नु अझ जटिल हुन्छ । अतः भाषा सिकाइ एक जटिल प्रक्रिया भएकाले यसमा सुधारको आवश्यकता पर्छ । सुधारका लागि शिक्षणका क्रममा आइपर्ने समस्याहरूको पहिचान र निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी निर्धारण गर्दा कठिनाइको स्तर एवम् कारण पत्ता लगाउनका लागि कुनै दुईवटा भाषा लिई मातृभाषा र लक्ष्यभाषाका भाषिक संरचनाको व्यतिरेकी विन्दु चयन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसबेला सिकाइका मातृभाषा र लक्ष्यभाषाका बीचको भाषिक संरचनाले मेल खाने भएमा भाषा सिकाइ सरल र मेल नखाने भएमा भाषा सिकाइ जटिल प्रकारको हुन्छ । त्यसैले शैक्षणिक प्रयोजनका दृष्टिले व्यतिरेकी अध्ययन त्यस्ता भाषाहरूका बीच विशेष उपयोगी मानिन्छन् जुन एक अर्काका सम्पर्कमा बोलिन्छन् । अतः यसबाट के भन्न सकिन्छ भने स्तरीय नेपाली भाषाका सापेक्षतामा समपारिवारिक भाषा र नेपाली भाषाकै क्षेत्रीय भेदहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण बढी महत्त्वपूर्ण ठहर्छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरू बीचको संरचनात्मक समानता र भिन्नता केलाइन्छ । यही तुलनात्मक अध्ययनबाट भाषा सिकाइमा आइपर्ने सम्भावित समस्याहरूलाई मध्यनजर गरी भाषा शिक्षणका लागि उपयुक्त सामग्री तयार गर्न सकिन्छ । त्यसकारण यहाँ नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठनको व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ ।

४.२ लिङ्गका आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बूभाषाको वाक्यगठन

भाषिक लिङ्गलाई परिभाषित गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वानहरूको मतलाई अधि सार्न सकिन्छ ।

(शर्मा, २०५४: १७५) का अनुसार लिङ्गले जातिलाई बुझाउँछ (अधिकारी, २०५७ :७५) का अनुसार लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो । यसले खास नामको प्रकृतिलाई जनाउँछ ।

लिङ्गका संख्याका बारेमा सर्वत्र एक रूपता पाइँदैन । संस्कृत भाषामा पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुङ्सक लिङ्ग गरी लिङ्ग तीन प्रकारका पाइन्छन् । त्यसैगरी जर्मन, ग्रीक, ल्याटिन र रुसी भाषामा पनि लिङ्ग तीन (पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुङ्सक) प्रकारका नै छन् (बन्धु, २०४८:६६) । नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी लिङ्ग दुई प्रकारका छन् (बन्धु, २०४८ :६६) । सिग्दाल (२०४८ : १९) का अनुसार पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुङ्सक तीन प्रकारका छन् (भट्टराई, २०३३:७०) ले उभयलिङ्ग समेत थप गरी लिङ्ग चारवटा पुऱ्याएका छन् (अधिकारी, २०५७: ७६) ले लिङ्ग संख्या नछुट्याएर लिङ्ग छुट्याउने आधार (मानव-अमानव, पुरुष-स्त्री, सजीव-निर्जीव आदि) उल्लेख गरेका छन् । यसरी नेपाली भाषामा लिङ्गका किसिम छुट्याउन कठिन परेता पनि बन्धुले गरेको लिङ्गको प्रकारलाई नै आधार मानी पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई किसिमका लिङ्गको चर्चा गर्ने गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी लिम्बूभाषाको व्याकरण व्यवस्था अनुसार पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुङ्सक लिङ्ग र उभयलिङ्ग गरी लिङ्ग चार किसिमका छन् (माबो पदम २०६७ :४९) । उदाहरणका लागि लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन तल गरिएको छ । तल उदाहरणमा प्रस्तुत गरिएका नेपाली वाक्यलाई लिम्बू जातिले कथ्य रूपमा बोल्ने नेपाली भाषालाई समेत प्रस्तुत गरिएको छ । स्तरीय नेपाली भाषाको रूपलाई नै प्रयोग गर्ने वाक्यहरूमा भने लिम्बू भाषाको कथ्य रूपलाई प्रयोग गरिएको छैन ।

४.२.१ कर्ता (मानवीय) र क्रियापद

नेपाली भाषामा

पुलिङ्ग

१. बुबा आउनु भयो । (बाउ आयो)
२. दाजु भात खानुहुन्छ । (दाजुले भात खान्छ)
३. कान्छो भात खान्छ । (कान्छो भात खान्छ)
४. केटो घर जान्छ । (केटो घर जान्छ)

स्त्रीलिङ्ग

१. आमा आउनु भयो । (आमा आयो)
२. दिदी भात खानुहुन्छ । (दिदी भात खान्छ)
३. कान्छी भात खान्छे । (कान्छी भात खान्छ)
४. केटी घर जान्छे । (केटी घर जान्छ)

नपुङ्सकलिङ्ग

१. ढुङ्गा माटो
२. किताब

उभयलिङ्ग

१. गड्यौला छ ।

लिम्बू भाषामा

पुलिङ्ग

१. अम्बा फेरे ।
२. आम्फुरे तक चः ।
३. चुम्पेल्ले तक् चः ।
४. कुस्सा पाङ ते ।

स्त्रीलिङ्ग

१. आम्मा फेरे ।
२. आन्ने तक् चः ।
३. चुक्मेल्ले तक् चः ।
४. मेन्छुमा पाङ ते

नपुङ्सकलिङ्ग

१. खाम्लुङ्ग
२. साप्पन

उभयलिङ्ग

१. तना वा ।

उपयुक्त नेपाली भाषाका पुलिङ्गबोधक १, २, ३ र ४ मा पुलिङ्ग कर्ता बुबा, दाजु, कान्छो र केटोको साथमा पुलिङ्गै क्रियापदहरू क्रमशः आउनु भयो, खानुहुन्छ, खान्छ र जान्छको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी स्त्रीलिङ्गबोधक वाक्यहरू १, २, ३ र ४ मा स्त्रीलिङ्ग कर्ता

आमा, दिदी, कान्छी र केटीका साथमा स्त्रीलिङ्गै क्रियापदहरू क्रमशः आउनु भयो, खानुहुन्छ, खान्छे र जान्छे प्रयोग भएको छ । तसर्थ नेपाली भाषाको वाक्यगठमा कर्ता र क्रियापद लिङ्गबाट प्रभावित देखिन्छ । तर लिम्बू जातिले बोल्ने कथ्य नेपाली भाषामा लिङ्ग तथा आदरको भेद पाइँदैन ।

लिम्बू भाषामा पनि पुरुषबोधक शब्दलाई पुलिङ्ग र स्त्रीबोधक शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग भनिए पनि नेपाली भाषामा जस्तो कर्ता अनुसार क्रियापदमा फरक पाइँदैन, माथि प्रयोग गरिएका पुलिङ्ग वाक्य १,२, ३ र ४ मा पुलिङ्ग कर्ता आम्बा, आम्फुए, चुम्पा र कुस्साका साथमा फ्रे रे, चः चः र ते प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी स्त्रीलिङ्गबोधक वाक्यहरू १, २, ३ र ४ मा स्त्रीलिङ्गी कर्ता आम्मा, आन्ने, चुम्मा र मेन्छुमाका साथमा फ्रे चः च र ते प्रयोग भएको छ । लिम्बूभाषामा लिङ्ग सङ्गति गर्दा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग हुनु आवश्यक छैन । लिम्बूभाषामा पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुङ्सकलिङ्ग र उभय लिङ्गले एउटै क्रिया लिने गर्दछन् । लिम्बूभाषामा भालेजाति लिङ्ग छुट्याउनका लागि सामान्यतः पुलिङ्ग जनाउनलाई 'पा' र स्त्रीलिङ्गलाई जनाउन 'मा' प्रत्ययको प्रयोग गरी लिङ्ग छुट्याउन गरेको पाइन्छ (माबो पदम २०६७: ४९) ।

माथि प्रस्तुत गरिएको तालिका अनुसार नेपाली र लिम्बू भाषामा लिङ्ग व्यवस्था देखिएकाले यी दुवै भाषा एक अर्कामा समान देखिन्छन् ।

४.२.२ विशेष्य र विशेषण

नेपाली भाषामा लिम्बू भाषामा

पुलिङ्गी वाक्य पुलिङ्गी वाक्य

१. बुबा धेरै मोटो हुनुहुन्छ । (बाउ धेरै मोटो छ) १. आम्बा केमेवा चोक् ।

२. दाजु कालो हुनुहुन्छ । (दाजु कालो छ) २. आम्फु माक्ताड्बा चोक ।

स्त्रीलिङ्गी वाक्य स्त्रीलिङ्गी वाक्य

१.आमा धेरै मोटी हुनुहुन्छ । (आमा धेरै मोटो छ ।) १. आम्मा यलिक केमेवा चोक् (केमेवा चोक)।

२. दिदी काली हुनुहुन्छ । (दिदी कालो छ ।)

२. आन्ने माक्ताङ्मा चोक् ।

प्रस्तुत नेपाली भाषाका पुलिङ्गी वाक्य १ र २ मा पुलिङ्गी विशेष्य बुबा र दाजुका साथमा पुलिङ्गी विशेषण मोटो र कालो प्रयोग भएको छ भने स्त्रीलिङ्गी वाक्य आमा र दिदीका विशेष्यको साथमा मोटी र काली विशेषणको प्रयोग गरिएको छ । यसप्रकार नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा विशेष्य र विशेषणलाई लिङ्गले प्रभाव पारेको देखिन्छ । कथ्य लिम्बूभाषामा पनि विशेषण र विशेष्यको भेद पाइन्छ ।

त्यसैगरी लिम्बूभाषाका पुलिङ्गी वाक्य ३ र ४ मा पुलिङ्गी विशेष्य आम्बा र आम्फुएका साथमा पुलिङ्गी विशेषण केमेवा र माक्ताङ्मा विशेषण प्रयोग भएको छ भने स्त्रीलिङ्गी वाक्य ३ र ४ मा स्त्रीलिङ्गी विशेष्य आम्मा र आन्नेका साथमा केमेवा र माक्ताङ्मा विशेषणको प्रयोग भएको छ । यसप्रकार लिम्बूभाषाको वाक्यवठनमा विशेष्य र विशेषणलाई लिङ्गले खासै प्रभाव नपारे पनि पुलिङ्गमा बा र स्त्रीलिङ्गमा मा प्रत्ययको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.३ वचनका आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

एक वा अनेक बुझाउने शब्दको स्वरूपलाई वचन भनिन्छ । सिग्द्याल, २०५०:२२) । एक वा अनेकको बोध गराउने पदहरूलाई नै नेपाली भाषामा वचन भनिन्छ (भट्टराई, २०६२ :५९) । एउटा मात्र चिज वस्तुलाई सङ्केत गर्ने पद एकवचन हो भने एकभन्दा बढी चिजवस्तुलाई सङ्केत गर्ने पद बहुवचन हो ।

कुनै व्यक्ति वा वस्तुको एक वा एकभन्दा बढी सङ्ख्या जनाउने शब्दलाई वचन भनिन्छ । लिम्बू भाषामा वचनका तीन प्रकार हुन्छन् । एकवचनलाई थिक्पाल्ला, द्विवचनलाई निर्पाल्ला र बहुवचनलाई यःक्पाल्ला भनिन्छ (माबो, २०६७ : ४९)

नेपाली भाषामा

एकवचन	बहुवचन
१. म गाँ	१. हामीहरू गर्यौँ । (हामी गइम् ।)
२. तँ गइस् ।	२. तिमीहरू गर्यौ ।

३. ऊ गयो ।

३. उनीहरू गए ।

लिम्बू भाषामा

एकवचन

द्विवचन

बहुवचन

१ म गएँ (आङ्गा पेगाङ्ग)। १ म र हामी गयौँ (आवेगेच्छी)। १ हामी गयौँ (आनि आवेगी) ।

२ तँ गइस् (खेने केवेगे) । २ तिनीहरू दुई गयौ (खेन्छि केवेगेच्छि) । २ तिमीहरू गयौ (खेनि कवेगी) ।

३ ऊ गयो (खुने पेगे)। ३ उनीहरू दुई गए (खुन्छि केवेच्छि) । ३ उनीहरू धेरै गए (खुनि मेवेगे)।

उपर्युक्त नेपाली भाषाका एकवचनका वाक्य १, २ र ३ मा एकवचन कर्ता म, तँ र ऊ को प्रयोग गरिएको छ र तिनका साथमा एकवचन कर्तालाई सुहाउँदो क्रियापद गएँ, गइस् र गयो प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी बहुवचनका वाक्य १, २ र ३ मा बहुवचन कर्ता हामीहरू तिमीहरू र उनीहरूका साथ बहुवचन क्रियापद गयौँ, गयौ र गए को प्रयोग गरिएको छ । यसरी हेर्दा नेपाली भाषाको वाक्यवठनमा कर्ता र क्रियापदलाई वचनले प्रभाव पारेको देखिन्छ । लिम्बू जातिले कथ्य नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा क्रियाको रूपलाई केही अशुद्ध बनाए पनि वचनलाई भने ख्याल गरेको भेटिन्छ ।

लिम्बूभाषाका एकवचनका वाक्य १, २ र ३ मा एकवचन कर्ता आङ्गा, खेने र खुनेका साथमा पेगाङ्ग, केवेगी र पेगेको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी लिम्बूभाषाका बहुवचनका वाक्य १, २ र ३ मा द्विवचन कर्ता आन्छि, खेन्छि र खुन्छिका साथ आवेगेच्छि, केवेगेच्छि, पेगेच्छिको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी लिम्बूभाषाका बहुवचनका वाक्य १, २ र ३ मा कर्ता आनि, खेनी र खुनिका साथमा क्रियापद आवेगी, कवेगी र मेवेगीको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैले लिम्बू भाषामा एकवचन, द्विवचन र बहुवचनले प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

यसरी नेपाली भाषामा वचनका दुई प्रकार रहेका छन् भने लिम्बूभाषामा वचनका तीन प्रकार रहेका छन् । त्यसैले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने शिक्षार्थीहरूले त्रुटि गर्ने गर्दछन् ।

४.३.१ विशेष्य र विशेषण

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. खुर्सानी पिरो छ । (एकवचन)

१. मच्ची चारिक हाड । (एकवचन)

२. खुर्सानीहरू पिरा छन् । (बहुवचन)

२. मच्चीहा चारिक मेहाड । (बहुवचन)

(खोर्सानी पिरो छ ।)

३. भाइ होचो छ । (एकवचन)

३. नेस्सा ताड्बा चोक । (एकवचन)

४. भाइहरू होचा छन् । (बहुवचन)

४. नेस्साहा ताड्बा मेजोक । (बहुवचन)

(भाइहरू होचा छ ।)

यसरी नेपाली भाषामा खुर्सानी र खुर्सानीहरू विशेष्यका साथमा पिरो र पिरा छन् विशेषणको प्रयोग भएको हो । त्यस्तै भाइ र भाइहरू विशेष्यका साथ होचो छ र होचा छन् विशेषणको प्रयोग भएको छ । तर लिम्बू भाषामा एकवचनबाट बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा प्रत्यय 'हा' को प्रयोग हुने गर्छ । लिम्बू जातिले कथ्य नेपाली भाषामा विशेष्य र विशेषण अनुसार क्रियाको सङ्गति गरेको देखिँदैन ।

४.३.२ भेदक र भेद्य

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. उसको छोरो आउँछ । (एकवचन)

१. खुने कुन्सान फ्रेन । (एकवचन)

२. उसका छोराहरू आउँछन् । (बहुवचन)

२. खुने कुत्साहा मेभेन । (द्विवचन)

(उसका छोरा आउँछ ।)

३. उसकी छोरी आउँछे । (एकवचन)

३. खुने कुन्साहा फेत । (एकवचन)

४. उसका छोरीहरू आउँछन् । (एकवचन)

४. खुने कुन्साहा मेभेन.....? (बहुवचन)

(उसका छोरी आउँछ ।)

नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा भेदक र भेद्यका आधारमा वचन परिवर्तन गर्दा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग गरी भेद्यमा 'हरू' लगाएर एकवचनबाट बहुवचन बनाउने प्रचलन छ । तर लिम्बू भाषामा भेदक र भेद्यका एकवचनबाट द्विवचन वा बहुवचन बनाउँदा प्रायः गरेर द्विवचनमा प्रत्यय 'यी' र बहुवचनका प्रत्यय 'हा' को प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । लिम्बू जातिले बोल्ने कथ्य नेपाली भाषामा पनि भेदक र भेद्यको प्रयोग पाइन्छ ।

४.४ पुरुषका आधारमा नेपाली र लिम्बूभाषाको वाक्यगठन

पुरुषले व्यक्तिलाई बुझाउँछ । यो सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध कोटि हो । यसले वक्ता, स्रोता र अन्य व्यक्ति वा वस्तुलाई जनाउँछ (भट्टराई, २०६५ :७१) । नेपालीमा प्रायः कुरा गर्ने व्यक्ति प्रथम पुरुष, कुरा सुन्ने व्यक्ति द्वितीय पुरुष र कुराकानीमा भाग नलिने अथवा जसका बारेमा कुरा गरिन्छ त्यो तृतीय पुरुष हो ।

त्यसैगरी लिम्बू भाषामा पनि पुरुषका ३ प्रकार रहेका छन् । प्रथम पुरुषलाई तुम्मना, द्वितीय पुरुषलाई लुम्मना र तृतीय पुरुषलाई वे?मना भनिन्छ (चेम्जोङ, २०६०:३८) ।

नेपाली	लिम्बू
१. म भात खान्छु । (प्रथम पुरुष)	१. आङ्गा तक् चड । (प्रथम पुरुष)
२. हामी भात खान्छौं । (प्रथम पुरुष)	२. आन्छगे तक चासुगे । (प्रथम पुरुष)
३. तँ भात खान्छस् । (द्वितीय पुरुष)	३. खेने? तक् केचु । (द्वितीय पुरुष)
४. तिमी भात खान्छौ । -द्वितीय पुरुष ।	४. खेनि? तक् केजाम । (द्वितीय पुरुष)
५. ऊ भात खान्छ । (तृतीय पुरुष)	५. खुने तक् चः (तृतीय पुरुष)
६. उनीहरू भात खान्छन् । (तृतीय पुरुष)	६. खुन्छि तक् मेज । (तृतीय पुरुष)

नेपाली भाषाका प्रथम पुरुष वाक्य १, र २ मा प्रथम पुरुष कर्ता (सर्वनाम) म र हामीका साथमा प्रथम पुरुष क्रियापद खान्छु र खान्छौं आएका हुन् । त्यसैगरी द्वितीय पुरुषका वाक्य १ र २ मा द्वितीय पुरुष कर्ता तँ र तिमीका साथमा द्वितीय पुरुष क्रियापद खान्छस् र खान्छौ प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी तृतीय पुरुषका वाक्य १ र २ मा तृतीय पुरुष कर्ता ऊ र

उनीहरूका साथमा खान्छु र खान्छन् प्रयोग गरिएको छ । त्यसैले नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा कर्ता र क्रियापद (उच्च आदरार्थी वाहेक) लाई प्रभावित तुल्याएको पाइन्छ ।

अर्कोतिर लिम्बूभाषाका प्रथम पुरुषका वाक्य १ र २ मा प्रथम पुरुष कर्ता आङ्गा र आन्छिका साथमा क्रियापद 'चः' को प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी तृतीय पुरुष कर्ता खुने? र खुन्छि? का साथमा एउटै क्रियापद 'चः' को प्रयोग गरिएको छ । त्यसैले लिम्बू भाषाको वाक्यगठनमा कर्ता सबै पुरुषमा फरक भए पनि क्रियापद एउटै 'चः' मात्र भएकोले लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा त्रुटि गर्ने गरेको पाइन्छ ।

यसरी नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषमा वाक्य निर्माण गर्दा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग गर्नु पर्छ अन्यथा वाक्य त्रुटिपूर्ण हुन जान्छ । तर लिम्बू भाषामा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग हुने गरेको पाइँदैन । त्यसको मूल कारणका रूपमा परम्परागत प्रयोग, व्याकरणात्मक व्यवस्था आदिलाई लिन सकिन्छ ।

४.५ आदरका दृष्टिले नेपाली र लिम्बूभाषाको वाक्यगठन

४.४.१ नाम, सर्वनाम र क्रियापदले सङ्केत गर्ने व्यक्तिको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठा व्यक्त गर्ने शब्द तथा पदको सङ्गतिलाई आदरार्थी भनिन्छ । समाजको मर्यादा अनुसार वाक्यमा आदरको व्यवहार गरिन्छ । नेपालीमा विभिन्न तहका मानिसहरूलाई गर्ने आदरको क्रम छ । जसअनुसार चार प्रकारका आदरहरू रहेका छन् (बराल र एटम, २०६५ : १२८) ।

अर्कोतिर लिम्बूभाषामा अन्य भाषामा जस्तो आदरका तहको व्यवस्था छैन । आदर द्वितीय र तृतीय पुरुषमा हुने गर्दछ । लिम्बू भाषामा तँ, तिमी, तपाईं, हजुर र मौसुफ आदिलाई एउटै शब्द 'खेने' सर्वनामले बुझाउँछ (माबो पदम २०६७ : ५१) । त्यसैगरी 'खुने' (सर्वनामले) ऊ, उनी, उहाँ सबैलाई गर्दछ । त्यस्तै 'कन' ले यो, 'खेन' ले त्यो भन्ने बुझाउँछ (लिम्बू प्रेम) । त्यसकारण लिम्बू भाषामा कर्ता अनुसार क्रियापदमा सङ्गति मिलाउनु आवश्यकता छैन ।

नेपाली भाषामा

अनादर	आदर	उच्च आदर	अति उच्च आदर
-------	-----	----------	--------------

१. तँ घर जा । १. तिमी के लेख्दैछौ ? १. तपाईं के खानुहुन्छ ? १. दाजु भुजा ज्युनार गरिबक्सियोस् ।

२. भाइ घर जान्छु २. सीता घर जान्छिन् । २. बुबा आउँदै हुनुहुन्छ । २. मौसुफ आइबक्सियो ।

नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा आदरका तह अनुरूप कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग गरेर वाक्यलाई सङ्गतिपूर्ण बनाउनु आवश्यक छ ।

लिम्बू भाषामा

अनादर   आदर   उच्च आदर   अति उच्च आदर

१. खेने हिम्मो पेक् १. खेने? हन कसाप्तुर मयाक? १. खेने हेन केज? १. सिङ्जोक तुम्बुर माङ्बा कुतक
लिम्बू भाषामा आदरका तह नरहेको र 'खेने' (सर्वनामले) तँ, तिमी, तपाईँ, हजुर, आदि सबै तहको काम गर्ने भएजस्तै आदरका तह पनि छुट्याउनु नपर्ने र कर्ता अनुसार क्रियापदमा समेत फरक नपर्ने भएकाले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्ने लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले धेरैजसो त्रुटि गर्ने गरेको पाइन्छ ।

४.६ कालका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

क्रियाले वर्णन गरेको काम वा अवस्थाको समयलाई काल भनिन्छ । काल क्रियापदको समय सङ्केतक कोटि हो (अधिकारी, २०६२ : ११७) । कालले समयको बोध गराउँछ । परम्परागत रूपमा काललाई भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन भागमा वर्गीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ भने आधुनिक व्याकरणअनुसार काललाई भूत र अभूत गरी दुई भागमा मात्र वर्गीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ । भूतकालले पहिले भइसकेको समयलाई बुझाउँछ भने अभूत कालले अहिले भइरहेको र पछि हुने समयलाई सङ्केत गरेको पाइन्छ । अभूतकालभित्र वर्तमान र भविष्यत् काल समेटिएको हुन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि भूत अभूत गरेर कालका दुई प्रकार रहेका छन् (माबो पदम, २०६७ : ३९) ।

४.६.१ भूतकाल

भूतकालले कुनै पनि काम भइसकेको अवस्थालाई जनाउँछ अर्थात् यसले बितिसकेको समयलाई बोध गराउँछ । जस्तै :

१. तिमीले गीत लेख्यौ ।

२. म बजार गएको थिएँ । आदि

समयको सूक्ष्म रूपलाई पक्ष भनिन्छ, अर्थात् पक्षलाई कालको पनि काल भन्ने गरिन्छ । भूतकालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त गरी पाँच पक्ष रहेको पाइन्छ । त्यसैले यहाँ नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका पक्षहरूबीच तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ :

४.६.१.१ सामान्य पक्ष

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. मैले भात खाएँ ।

१. आङ्गा तक चाड ।

२. राम विद्यालय गयो ।

२. राम निस्सामहिम पेगे ।

माथि उल्लेख गरिएका नेपाली भाषाका वाक्य १ र २ मा भूतकालमा भएका कामको सामान्य चर्चा गरिएकाले यस्ता किसिमका वाक्यलाई नेपाली भाषामा सामान्य भूतकाल भन्ने गरिन्छ । उल्लिखित वाक्य १ र २ मा कर्ता मैले र रामका साथमा खाएँ र गयो क्रियापदले भूतकालको सामान्य पक्षलाई जनाएको छ । त्यसैगरी माथि उल्लेख गरिएका लिम्बूभाषाका वाक्य १ र २ ले आङ्गा र राम कर्ताका साथमा र 'पेगे' क्रियापदले भूतकालको सामान्य पक्षलाई जनाएका छन् ।

यसरी नेपाली भाषामा भूतकाल जनाउनका लागि क्रियाको अन्तमा एँ/ यो प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा क्रियाको अन्तमा अ/हँ /को प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

माथिको उदाहरणमा प्रयोग भएका नेपाली र लिम्बू दुवै भाषामा सामान्य भूतकालको समयलाई बुझाएको हुनाले यो दुवै भाषा एक अर्कामा समान छन् ।

४.६.१.२ अपूर्ण पक्ष

सामान्यतया भूतकालको अपूर्ण पक्षले बितेको समयमा कुनै पनि काम भइरहेको अवस्था, कामको अपूर्णता तथा निरन्तरतालाई जनाउँछ ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. म भात खाँदै थिएँ ।

१. आङ्गा तक चाङ्ल वयाड ।

२. हरि बोल्लै थियो ।

२. हरिरे पातुर पच्छे ।

३. बहिनी पढ्दै छे

३. नुस्सारे निरुरपत् ।

४. भाइ रुँदै छ ।

४. नेस्सा कुम्लपल ।

नेपाली भाषाका वाक्य १, २, ३ र ४ मा कर्ता म, हरि, बहिनी र भाइका साथका अपूर्णकालीन क्रियापद खा, बोल, पढ, रु धातुमा दै प्रत्यय जोडिएर भूतकालीन क्रियापद (थिएँ, थियो, छे र छ) को प्रयोग गरिएको छ । नेपाली भाषामा अपूर्ण पक्ष जनाउन धातुमा तै/दै प्रत्यय जोड्ने गरिन्छ । यसैगरी लिम्बू भाषाका वाक्य १, २, ३ र ४ मा कर्ता आङ्गा, हरि रे, कुन्सा र नेस्साका साथमा चाड वायाड, पातुरपल, निरुरप र इम्लपल् अपूर्णकालीन क्रियापद चः, पातुर, निरु र इम्लको प्रयोग गरिएको छ ।

यसरी लिम्बू भाषामा अपूर्ण पक्षलाई जनाउनका लागि धातुमा अः/ऊ/ रप/पल् प्रत्ययहरूको प्रयोग भएको छ । त्यसैले नेपाली र लिम्बू दुवै भाषामा अपूर्ण भूतकालका आधारमा क्रियापदहरू परिवर्तन भएले यी दुवै भाषा एक अर्कामा समान देखिन्छन् ।

४.६.१.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले कुनै पनि कार्यको पूर्णतालाई जनाउँछ । भूतकालको कुनै पनि कार्य पूरा भइसकेको जनाउने वाक्यलाई भूतकालको पूर्णपक्ष भनिन्छ ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. मैले खाना खाएको थिएँ ।

१. आङ्गा तक चाङ्गाड वये ।

२. बहिनीले पढेकी थिई ।

२. नुसारे निरुआड वये ।

३. भाइ रोएको थियो ।

३. नेस्सा हावेआड वये ।

माथि उल्लेखित गरिएका नेपाली १, २, ३ र ४ मा खा, बोल, पढ र रु धातुका पूर्णकालीन क्रियापद एको, एको, एकी, र एको प्रत्यय जोडिएर खाएको, बोलेको, पढेकी र रोएको जस्ता व्युत्पन्न धातुका साथमा भूतकालीन क्रियापदहरू थिएँ, थियो, थिई र थियोको प्रयोग गरिएको छ । यसरी नेपाली भाषामा पूर्णपक्षलाई जनाउनका लागि धातुमा एका/एकी/एको प्रत्यय जोड्ने गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी लिम्बूभाषामा वाक्य १, २, ३ र ४ मा चाङ्ग, पातु,

निरु र इप्से धातुमा पूर्णकालीन क्रियापद चाडआड वायाड पातुड्वा, निरुआड्वा र इप्सेआड्गवा जस्ता शब्दहरूको निर्माण भएको छ । यसरी लिम्बू भाषाका पूर्णपक्ष जनाउनका लागि धातुमा आ, उ, आ, इ, ए प्रत्ययको प्रयोग गर्ने प्रचलन रहेको छ ।

नेपाली र लिम्बू दुवै भाषामा सामान्य, अपूर्ण र पूर्णपक्ष जनाउने क्रियापदहरूको प्रयोग भएको पाइयो । नेपाली भाषाको भूतकालमा यी बाहेक अज्ञात र अभ्यस्त पक्ष पनि पाइन्छ । तर लिम्बू भाषामा भने ती पक्षहरू पाइँदैनन् । यस आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषामा भूतकालका पक्षका आधारमा पूर्ण समानता हुन सकेका छैनन् ।

४.६.२ वर्तमान काल

वर्तमान कालले अहिले भइरहेको समयलाई जनाउँछ । सामान्यतया: धातुमा छ, क्रियापदहरू जोडिएर बनेका वाक्यहरूले वर्तमान काललाई जनाउँछ । नेपाली भाषामा वर्तमान काललाई सामान्य वर्तमान काल, अपूर्ण वर्तमान काल र पूर्ण वर्तमान काल गरी तीन भागमा विभाजन गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

४.६.२.१ सामान्य पक्ष

सामान्य वर्तमान कालले वर्तमान अवस्थामा कुनै पनि कार्य भएको सामान्य सूचना दिने काम गर्छ :

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. म भात खान्छु ।

१. आड्गा तक् चाडः ।

२. भाइ बोल्छ ।

२. नेस्सा पात् ।

३. राम विद्यालय जान्छ ।

३. राम निस्सामहिम पेक् ।

४. बुबा घर जानुहुन्छ ।

४. आम्बा हिम्मो पेक् ।

माथि प्रयोग गरिएका नेपाली भाषाका वाक्य १, २, ३ र ४ ले वर्तमान अवस्थामा कुनै कार्य भएको सूचना प्रदान गरेको हुनाले यी वाक्यहरू सामान्य वर्तमानकालीन वाक्य हुन् । त्यसैगरी लिम्बू भाषाका वाक्य १, २, ३ र ४ मा चः पात्, पेक् र पेक् ले वर्तमान कालको सामान्य अवस्थालाई जनाउँछ ।

४.६.२.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण वर्तमान कालले वर्तमान अवस्थामा कुनै पनि काम भइरहेको जनाउँछ । यस कालका क्रियापदका धातुमा तै/दै जोडिएर 'छ' का क्रियापदहरू प्रयोग भएको हुन्छ ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. राम विद्यालय जाँदैछ ।

१. राम निस्सामहिम पेक्लपल् ।

२. भाइ बोल्दै छ ।

२. नेस्सारे पातुरपल् ।

३. म पढ्दैछु ।

३. आङ्गा निरुडर पल्ए ।

माथिका प्रयोग गरिएका नेपाली भाषाका वाक्य १, २ र ३ मा जा, बोल् र पढ धातुमा तै/दै प्रत्यय जोडिएर वर्तमानकालीन 'छ' क्रियापदको प्रयोग भएको छ । तसर्थ माथि उल्लिखित वाक्य संरचनाले नेपाली भाषामा अपूर्ण वर्तमान काललाई जनाउँछन् । त्यसैगरी माथि प्रस्तुत लिम्बू भाषाको वाक्य १, २ र ३ ले पेक्, पात् र निर् धातुमा क/क्/ उ/ प्रत्यय जोडिएर वर्तमानकालीन अपूर्ण पक्षबोधक जनाउने क्रियापदको प्रयोग गरिएको छ ।

माथिको तालिका अनुसार नेपाली र लिम्बू दुवै भाषामा अपूर्ण वर्तमान कालका आधारमा क्रियाको रूपायन भएको देखिन्छ । तर रूपायन प्रक्रियामा भाषानिष्ठ व्यवस्था देखिएकाले यी दुवै भाषामा एक-अर्कामा समानता भेटिँदैन ।

४.६.२.३ पूर्ण पक्ष

पूर्णपक्षले वितेको (भूत) समयमा काम पूरा भएको तर त्यसको असर अहिले (वर्तमान) सम्म पनि रहेको भन्ने बुझिन्छ । यसले भूतको कामलाई वर्तमानको अवस्थामा ल्याएर जोड्दछ । यसको निर्माण गर्दा धातुमा एको/एकी/एका का साथमा 'छ' का क्रियापदहरू जोडेर गरिन्छ (भट्टराई र हुङ्गेल, २०६६:८१) ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. बुबा विद्यालय जानुभएको छ ।

१. आम्बा निससमहिम पेगेआङ् वा ।

२. मोहन रोएको छ ।

२. मोहन हावेआङ् वा ।

३. सीताले बोलेकी छिन्

३. सीतारे पातुवाड्वा ।

माथि प्रस्तुत गरिएका नेपाली भाषाका वाक्य १, २ र ३ का जा, रो र बोल् धातुमा पूर्णकीन प्रत्ययबोधक शब्द (प्रत्यय) एको/एका र एकी जोडिएर जानुभएको, रोएको र बोलेकी जस्ता शब्दहरूको निर्माण भएको छ भने तिनका साथमा 'छ' का क्रियाका रूप जोडिएको हुनाले यसलाई कालको पूर्णपक्षका रूपमा लिने गरिन्छ ।

त्यसरी नै माथि प्रस्तुत लिम्बू भाषाका वाक्य १, २ र ३ मा पेग्, इप र पात् धातुमा पूर्णकालदीन प्रत्ययबोधक शब्द (प्रत्यय) /आड्वा/ आड्गवा/वाड्वा/ जोडिएर पेगेआड्वा, इप्सेआड्वा र पातुवाड्वा जस्ता शब्दहरूको निर्माण भएको छ ।

माथिको उदाहरणबाट नेपाली र लिम्बू दुवै भाषामा पूर्ण वर्तमान कालका आधारमा क्रियाको रूप परिवर्तन भएको देखिन्छ । तर रूपायन प्रक्रियामा भाषानिष्ठ व्यवस्था देखिएकाले यी दुवै भाषामा एक-अर्कामा समानता भेटिँदैन ।

४.६.३ भविष्यत् काल

भविष्यत् कालले पछि हुने समयको बोध गराउँदछ । नेपाली भाषामा भविष्यत् कालका सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्ष गरेर तीन प्रकारका पक्षहरू रहेका छन् । तर लिम्बू भाषामा भविष्यत् कालको छुट्टै व्याकरणिक व्यवस्था पाइँदैन । केवल प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषका सबै कालका सामान्य पक्षहरूको वाक्य संरचनामा एकै रूपले प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ (माबो पदम, २०६७ :४७) ।

४.७ भावका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

क्रियाद्वारा अभिव्यक्त वक्ताको मनसाय वा अभिवृत्तिलाई भाव वा अर्थ भनिन्छ । यो क्रियासंग सम्बद्ध हुन्छ र क्रियाबाटै व्यक्त हुन्छ । क्रिया वक्ताको आसय बुझाउने व्याकरणिक अभिलक्षणलाई भाव वा अर्थ भनिन्छ (यादव र रेग्मी, २०५९ : २०८) । नेपालीमा सामान्यार्थ, विध्यर्थ (इच्छार्थ र आज्ञार्थ) र सम्भावनार्थ गरी भाव तीन किसिमका छन् ।

भावका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

भाव	नेपाली	लिम्बू
सामान्यार्थ	-विमला घर जान्छिन् । -भाइ नाच्दैछ ।	-विमला हिम्मो पेक् । -नेस्सा लाडुरयाक ।
विध्यर्थ	इच्छार्थ -विमला घर जाओस् । -भाइ नाचोस् ।	विमला हिम्मो पेक्ल । नेस्सा लाड्ल ।
	आज्ञार्थ -विमला घर जाऊ । -भाइ नाच् ।	-विमला हिम्मो पे । -नेस्सा लाक्से ।
सम्भावनार्थक	-विमला घर जालिन् । -भाइ नाच्ला ।	- विमला हिम्मो पेक्लावा । -नेस्सा लाड्लावा ।

(माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति, भट्टराई डी.पी.र डिल्लीराम ढुङ्गेल २०६६: ९१)

माथिको तालिका अनुसार नेपाली भाषामा सामान्यर्थ भाव जनाउन विमला र भाइ कर्ताका साथाम जान्छिन्, नाच्दैछ, क्रियापदको प्रयोग भएको छ ।

इच्छार्थ भाव जनाउन जाओस् र नाचोस्को प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी आज्ञार्थ भाव जनाउन जाऊ, नाच् धातुको प्रयोग भएको छ भने सम्भावनार्थ क्रियापद जनाउन जालिन्, जाला क्रियापदको प्रयोग भएर भावको अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

लिम्बू भाषामा सामान्यर्थ भावन जनाउन कर्ता विमला र नेस्साका साथामा पेक्, लाडुरयाक, इच्छार्थ भाव जनाउन पेक्ल, लाड्ल, आज्ञार्थ भाव जनाउन पे/पेगि, नोलाड् र क्रियापदको प्रयोग भएको देखिन्छ । त्यसैगरी सम्भावनार्थ भाव जनाउनका लागि सोही कर्तामा पेक्लो र लाड्लो क्रियापदको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

माथिको तालिकामा नेपाली र लिम्बू भाषाका वाक्यहरूलाई हेर्दा यी दुवै भाषा आ-आफ्नै व्यवस्था पाइएकाले यी भाषा एक-अर्कामा असमान छन् ।

४.८ वाच्यका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

वाक्यको कर्ता, कर्म वा भाव मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ। यो विशेष गरेर क्रियासित सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०५५ : ६२)। वाक्यतत्त्वको प्रधानता वा वाच्यको आधारमा लिम्बू भाषामा कर्तृवाच्यबाहेक अन्य वाच्य पाइँदैन। कर्मवाच्यको सामान्य अवशेष पाइँन्छ भने भाव वाच्य पूर्णतः पाइँदैन (माबो पदम, २०६७ : ५२)।

२. नेपालीमा सबै किसिमका क्रियामा कर्तृवाच्य, सकर्मक र धातु भए कर्मवाच्यसमेत र अकर्मक धातु भए भाव वाच्य समेत गरी दुई-दुई वाच्य हुन्छन्। तर लिम्बू भाषामा भने सकर्मक र अकर्मकमा कर्तृवाच्य तथा सकर्मकमा कर्तृवाच्य र विलोम वाक्य पाइएका छन् (न्यौपाने र लिम्बू, २०६७)।

वाच्यका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

वाच्य	नेपाली	लिम्बू
कर्तृवाच्य	हरिले भात खायो। म काम गर्छु। उमेश किताब पढ्छ।	हरिरे तक् चः। आङ्गा यम्बक् चोक्ए। उमेशरे साप्ला निरु।

(माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति, भट्टराई डी.पी. र डिल्लीराम हुङ्गेल २०६६: २०५)

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएका उदाहरणअनुसार नेपाली भाषामा कर्तृवाच्य जनाउन हरि, म र उमेश कर्ताका साथमा खायो, गर्छु र पढ्छ, जस्ता क्रियापदहरू प्रयोग भएका छन्। त्यसैगरी लिम्बू भाषामा कर्तृवाच्य जनाउन हरि, आङ्गा र उमेश कर्ताका साथमा चः चोक्ए र निरु क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ।

माथिका उदाहरणमा नेपाली र लिम्बू दुवै भाषा कर्तृवाच्यको प्रयोग देखिन्छ। नेपाली भाषामा कर्तृ, कर्म र भावका आधारमा वाक्यगठन हुन्छ भने लिम्बू भाषामा कर्तृवाच्यमा मात्र क्रियाको वाक्यगठन हुने गर्दछ।

४.९ कारकका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठन

क्रियासित सम्बन्ध राख्ने नाम र सर्वनाम कारक हुन् । कारकका सूचक चिन्हहरूलाई विभक्ति भनिन्छ । नेपालीमा कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान र अधिकरण गरी कारक ६ प्रकारका मानिन्छन् (नेपाली कक्षा-९: १२२) ।

लिम्बू भाषामा कारकलाई सोःक भनिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बूभाषामा पनि कारकलाई ६ भागमा वर्गीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ । जसअनुसार कर्ता, कर्म, करण, अधिकरण, सम्बन्ध र सम्बोधन आदि छन् (चेम्जोड इमानसिंह, २०६० :३९) ।

४.९.१ कर्ता कारक

क्रियासँग सम्बन्ध राखी कार्यसम्पादन गर्ने नाम वा सर्वनामलाई कारक भनिन्छ (वि. चि. ले) लिम्बू भाषामा चाहिँ कर्ता कारक एकवचन, द्विवचन र बहुवचनका रूपमा विभक्ति चिन्हको प्रयोग हुने गर्छ (चेम्जोड, २०६०९:३९) ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. गीताले कक्षा ८ पास गरिन् ।

१. गीतारे याक्फा येत कुसाड लसु ।

२. धेरै मानिसहरूले भात खाए ।

२. यलिक मनाहा?रे तक् मेज ।

३. दुईजना मानिसहरूले भात खाए ।

३. नेच्छि मनारे तक् चेत्छु ।

माथिको तालिकामा नेपाली भाषामा कर्ता, कारक जनाउन वाक्यमा ले, विभक्तिको प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषामा प्रयोग भएका वाक्यहरूका कर्तामा नेपालीको ले विभक्ति जनाउन लिम्बू भाषामा रे, सि, हा को प्रयोग भएको देखिन्छ । लिम्बू भाषामा वचन अनुसार विभक्तिको प्रयोग फरक पाइयो ।

जस्तै : कर्ता एकवचन हुँदा - रे

कर्ता द्विवचन हुँदा - सि

कर्ता बहुवचन हुँदा - हा

यस दृष्टिमा नेपाली र लिम्बू भाषामा कर्ता कारकमा भाषा अनुसार आ-आफ्नै व्यवस्था पाइएकाले यी दुवै भाषामा कर्ता कारक भए पनि यिनीहरू एक-अर्कामा व्यतिरेक छन् ।

४.९.२ कर्म कारक

क्रियाबाट सम्पन्न हुने कामको असर जसमा पर्दछ, त्यसलाई कर्म कारक भनिन्छ । (वि. चि. लाई) लाग्दछ । लिम्बू भाषामा कर्मकारकलाई ताः क् सोकः भनिन्छ । कर्मकारकमा 'लाई' विभक्ति चिन्हको प्रयोग भई द्विवचनमा सि र हाः प्रत्यय लाग्छ (ऐ. ४१) ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

रामले हरिलाई बोलाए

रामरे हिरइन् उत्तु ।

(रामले हरिलाई बोलायो ।)

मैले मानिसहरूलाई बोलाएँ ।

आङ्गा मनाहाः उत्तुक्सीड ।

(मैले मानिसलाई बोलाएँ ।)

लिम्बू भाषामा कर्मकारक जनाउन इन र हा विभक्ति सङ्केतको प्रयोग भएको छ । यिनीहरूले कर्मकारक बुझाएका हुन् । कारकमा पनि कर्म अनुसार विभक्ति सङ्केत प्रभावित भएको देखिन्छ । लिम्बू भाषीले प्रयोग गर्ने गरेको नेपाली भाषामा कर्म कारक पाइन्छ ।

जस्तै : हरि एकवचन हुँदा - इन

मानिसहरू बहुवचन हुँदा - हा

यस आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको कर्मकारक व्यवस्था आ-आफ्नै पाइएकाले यी दुवै भाषाका वाक्यगठन एक-अर्कामा असमान छन् ।

४.९.३ करण कारक

क्रियाको कार्यमा कर्ताको सहायक बनेर आउने वा क्रियाको कार्यको उद्देश्य बनेर काम गर्ने साधनलाई करण कारक भनिन्छ (अधिकारी, २०६३ : २५२) ।

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. म खुकुरीले हात काट्छु ।

१. आङ्गा फेजाइल्ले हुक हेगुड

२. धागोले कपडा सिलाउँछु ।

२. खीइल्ले ते: त् तयुड ।

३. राम श्यामद्वारा काम गराउँछ ।

३. रामरे श्यामलाम् याम्बक चोकपाङ्सु ।

उदारहरणअनुसार नेपाली भाषाको करण कारक जनाउन साधनमा ले र द्वारा विभक्ति सङ्केत को प्रयोग गरिएको छ भने लिम्बू भाषामा करण कारक जनाउन साधनमा इल्ले र लाम् विभक्ति सङ्केतहरू आएका छन् ।

४.९.४ अधिकरण कारक

कर्ता र कर्मको खास स्थान वा आधार जनाउनेलाई अधिकरण कारक भनिन्छ (ऐ. २०६३: १५२)

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. मेरो गालामा कोठी छ ।

१. आन्देडवोओ माक्लेप पत् ।

२. जङ्गलमा बाघ छ ।

२. ताम्भूडओ केवा याक् ।

माथिको उदाहरण अनुसार नेपाली भाषामा अधिकरण कारक जनाउन मा विभक्ति सङ्केत प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषामा बेत्ना र डेत्ना विभक्ति चिन्हको प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषाका अधिकरण कारकमा विभक्ति सङ्केत हरू कर्ताबाट प्रभावित हुँदैनन् तर लिम्बू भाषामा कर्ताबाट प्रभावित हुन्छन् । यस आधारमा यी दुवै भाषाहरू एक-अर्कामा असमान छन् ।

कारकका आधारमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणीय व्यवस्थालाई हेर्दा नेपाली भाषामा भएका कर्ता, कर्म, करण र अधिकरण कारक लिम्बू भाषामा पनि पाइयो । तर यिनीहरूका बीचमा समानता भने छैन । नेपाली भाषामा भएका सम्प्रदान र अपादान कारक लिम्बू भाषामा पाइँदैन भने लिम्बू भाषामा भएका सम्बन्धकारक र सम्बोधन नेपाली भाषामा पाइँदैनन् । यस दृष्टिमा पनि यी दुवै भाषा एक-अर्कामा असमान छन् । नेपाली भाषा र लिम्बू भाषामा भएका अमिल्दा कारकहरूको यहाँ तुलना गरिएको छैन ।

४.१० सरल र तिर्यक कारक

वाक्यमा प्रयोग हुँदा केही पनि परिवर्तन नभएका वा ले, लाई आदि विभक्ति चिन्ह र नामयोगी पनि नलागेका नामिक पदलाई सरल कारक भनिन्छ (नेपाली कक्षा -९, २०६४ :१२२) । वाक्यमा प्रयोग हुँदा केही परिवर्तन भएका वा ले, लाई आदि विभक्ति र नामयोगी लागेका पदलाई तिर्यक कारक भनिन्छ (नेपाली कक्षा (ऐ :१२२) ।

सरल कारक

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. ऊ घर जान्छ ।

१. खुने हिम्मो पेक् ।

२. ऊ भात खान्छ ।

२. खुने तक् चः ।

तिर्यक कारक

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

१. ऊ घरमा छ ।

१. खुने हिम्मो बेत्ना पेक् ।

२. उसले भात खान्छ ।

२. खुने तक् चोः ।

माथिका उदाहरणअनुसार नेपाली भाषामा सरल कारकका वाक्य १ र २ मा विभक्ति सङ्केतको प्रयोग नभएकाले ती वाक्यहरू सरल कारक हुन् तर तिर्यक कारकमा भने घर र ऊ शब्दमा क्रमशः मा र ले विभक्ति सङ्केतको प्रयोग भएको देखिन्छ । लिम्बू भाषामा सरल कारकको व्यवस्था भए पनि तिर्यक कारक छैन । त्यसैले यी दुवै भाषा वाक्यगठनका दृष्टिले एक-अर्कामा फरक रहेको पाइयो ।

अध्याय : पाँच

व्याख्या तथा विश्लेषण

५.१ परिचय

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठन गर्ने क्रममा विभिन्न किसिमका त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइयो । प्रस्तुत अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य तेहथुम जिल्लाका जलजले, सिम्ले र ईसिबू गाविस गरी जम्मा चारवटा उच्च माध्यमिक विद्यालयका ८ छात्र/८ छात्रा प्रति विद्यालय १६ जनाका दरले जम्मा ६४ जना विद्यार्थीहरूलाई लिएको थियो । विद्यालयमा कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ । यो अध्ययन पूरा गर्नका लागि तीन किसिमका प्रश्नावलीबाट प्राप्त त्रुटिलाई व्याकरणात्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारक) मा छुट्टयाएर हेर्दा निम्नानुसारका त्रुटिहरू गरेको पाइएको छ :

५.२ लिङ्गगत त्रुटिहरू

कक्षा नौमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषासिक्दा निम्नानुसारका लिङ्गगत त्रुटि गर्ने गरेको पाइएको छ :

१. रामको एउटा सानो बहिनी छ ।
२. हाम्रो दिदी गोठालो जाँदैन ।
३. हाम्रो आमाले भात पकाउँछ ।
४. मेरो बहिनी सधैं विद्यालय जाँदैन ।
५. केटी स्कूल गयो ।
६. छोरी आयो ।

प्रस्तुत स्त्रीलिङ्गी वाक्य १, २, ३, ४, ५ र ६ लाई हेर्दा प्रस्तुत वाक्यहरूमा स्त्रीलिङ्गी क्रियापदहरू क्रमशः थिई/थिइन, जाँदिनन्/जानुहुन्न, पकाउँनुहुन्छ, जादिँनन्, गइन् र आइन्

जस्ता क्रियापद प्रयोग गर्नुपर्नेमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले पुलिङ्गी क्रियापदहरू क्रमशः थियो, जाँदैन, पकाउँछ, जादैन, गयो र आयो प्रयोग गरी त्रुटिपूर्ण वाक्यको प्रयोग गरेका छन् । त्यसैगरी वाक्य १ मा स्त्रीलिङ्गी विशेष्य बहिनीका साथमा स्त्रीलिङ्गी (इकारान्त) विशेषण सानी प्रयोग गर्नुपर्नेमा पुलिङ्गी (ओकारान्त) विशेषण सानो प्रयोग गरेकाले विशेषणसम्बन्धी त्रुटि भएको छ । त्यसैगरी प्रस्तुत वाक्य १, २, ३ र ४ मा प्रयोग गरिएको भेदकलाई हेर्दा पनि स्त्रीलिङ्ग (इकारान्त) भेदक रामकी, हाम्री, हाम्री, मेरी प्रयोग गर्नुपर्नेमा पुलिङ्गी (ओकारान्त) भेदक रामको, हाम्रो, हाम्रो र मेरो प्रयोग गरेर भेदकसम्बन्धी त्रुटि गरेको देखिन्छ ।

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठन गर्दा गरेका लिङ्गगत त्रुटिहरूमा स्त्रीलिङ्गी कर्ताका साथमा पुलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग तथा स्त्रीलिङ्गी विशेष्यका साथमा पुलिङ्गी विशेषणको प्रयोगका साथै स्त्रीलिङ्गी भेदकका साथमा पुलिङ्गी भेदकको प्रयोग गरी त्रुटि गरेको देखिन्छ । मुख्यतया : शिक्षार्थीहरूको मातृभाषाको प्रभाव तथा अध्ययनको कमीका कारणले गर्दा यस्ता किसिमका त्रुटिहरू भएको देखिन्छ ।

५.३ वचनगत त्रुटि

सामान्यतया: वचन सङ्ख्यासँग सम्बन्धित वाक्यगठनको एक महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठन गर्दा वचनगत त्रुटिहरू पनि प्रशस्तै गरेको देखिन्छ । उनीहरूले गरेका त्रुटिहरूलाई कर्ता र क्रियापद, विशेष्य र विशेषणका साथै भेदक र भेद्यसँग सम्बन्धित गरी निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.४ कर्ता र क्रियापदसम्बन्धी त्रुटि

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले निम्नानुसारका कर्ता र क्रियापदसम्बन्धी त्रुटि गरेका छन् :

१. गोठालाहरू भैंसी चराउन जान्छ ।
२. भाइहरू फुटबल खेल्छ ।
३. सङ्गीताहरू बजार गयो ।

४. बहिनीहरू पढ्दै छ ।

५. सीताहरू नुहाउँछ ।

माथि प्रस्तुत वाक्य १ र २ मा बहुवचनबोधक कर्ता गोठालाहरू र भाइहरूका साथमा बहुवचनबोधक क्रियापद जान्छन् र खान्छन् प्रयोग गर्नुपर्नेमा एकवचनबोधक क्रियापद जान्छ र खान्छ को प्रयोग गरी त्रुटिपूर्ण वाक्यको निर्माण गरेको पाइयो । त्यसैगरी वाक्य ३, ४ र ५ मा बहुवचनबोधक स्त्रीलिङ्गी कर्ताहरू क्रमशः सङ्गीताहरू, बहिनीहरू र सीताहरूका साथमा बहुवचनबोधक क्रियापदहरू क्रमशः गए, पढ्दैछन् र नुहाउँछन् जस्ता क्रियापदको प्रयोग गर्नुपर्नेमा गयो, पढ्दैछ र नुहाउँछ जस्ता क्रियापदको प्रयोग गरी वचनगत त्रुटि गरेको पाइयो ।

उक्त त्रुटिको प्रकृतिलाई अध्ययन विश्लेषण गरी हेर्दा उक्त त्रुटिहरू मातृभाषाको प्रभाव र अभ्यासको कमी साथै लिम्बू भाषाको व्याकरणमा एकवचन, द्विवचनक र बहुवचनको व्यवस्था भएको हुनाले क्रियापदमा फरक आई त्रुटि गरेको पाइयो ।

५.५ विशेष्य र विशेषणसम्बन्धी त्रुटि

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा निम्नानुसारका त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइयो :

१. बूढो मानिसहरू आए ।

२. अग्लो केटाहरू आए ।

३. बाठो केटाहरू आए ।

४. राम्रो लुगाहरू लगाऊ ।

माथि दिइएको वाक्य १ र २ मा बहुवचन विशेष्य मानिसहरू र केटाहरूका साथमा बहुवचन (आकारान्त) विशेषण शब्द बूढा र अग्ला प्रयोग हुनुपर्नेमा एकवचनबोधक विशेषण शब्द बूढो र अग्लो प्रयोग गरी त्रुटि गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य ३ र ४ मा बहुवचनबोधक विशेष्य केटाहरू र लुगाहरूका साथमा बहुवचनबोधक विशेषण शब्द बाठा र राम्रा प्रयोग

हुनुपर्नेमा एकवचनबोधक (ओकारान्त) विशेषण शब्द बाठो र राम्रो प्रयोग गरी त्रुटि गरेको देखिन्छ ।

उपर्युक्त त्रुटिहरू मातृभाषाको प्रभावबाट भएको देखिन्छ । लिम्बूभाषामा बहुवचन बनाउँदा शब्दका पछाडि 'सि' र 'हा' प्रत्यय थप्नु पर्ने भएकाले यस्तो त्रुटि भएको देखिन्छ ।

५.६ भेदक र भेद्यसम्बन्धी त्रुटि

१. मेरो भाइहरू लाटो छन् ।
२. उसको छोरीहरू आउँछन् ।
३. उसको छोरीहरू जान्छन् ।
४. उसको दिदीभिनाजु बूढो छ ।

माथि उल्लिखित नमुनालाई हेर्दा वाक्य १, २, ३ र ४ मा बहुवचनबोधक भेद्य क्रमशः भाइहरू, छोरीहरू, छोरीहरू र दिदीभिनाजुका साथमा बहुवचनबोधक (आकारान्त) भेदक मेरा, उसका, मेरा र उसका प्रयोग हुनुपर्नेमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले एकवचनबोधक (ओकारान्त) भेदक मेरो, उसको, मेरो र उसको जस्ता शब्दको प्रयोग गरिएकाले यी वाक्यहरू त्रुटिपूर्ण देखिन्छन् । लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठन गर्दा वचनगत प्रयोगअन्तर्गत भेदक र भेद्यसम्बन्धी पनि अधिकांश त्रुटि गरेको पाइयो । नेपाली भाषामा वाक्यगठन गर्दा भेद्य जुन वचनको छ, भेदक पनि त्यही वचनको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । तर लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले त्यसो नगरेर बहुवचन भेद्यका साथमा पनि एकवचनबोधक (ओकारान्त) शब्द मेरो, उसको र उसको प्रयोग गरी त्रुटि गरेको पाइयो । यसो हुनुमा उनीहरूको मातृभाषाको प्रभावलाई तथा अध्ययनको कमीलाई लिन सकिन्छ ।

५.७ पुरुषगत त्रुटि

क्रियाका आधारमा कर्ता र क्रियाका बीचमा सम्बन्ध स्थापना गरी व्यक्ति वा कर्ताको भेद देखाउने पदहरूलाई नै पुरुष भनिन्छ । नेपाली भाषामा कर्ता जुन पुरुषमा छ, क्रियापद पनि त्यही पुरुषको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ तर लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले यो नियमलाई ख्याल नगरेकाले उनीहरूले निम्नानुसारका त्रुटिहरू गरेको पाइयो :

१. हामी पन्ध्र वर्षको भए ।
२. म जाडोको समयमा स्कूल आउँदैन ।
३. तपाईं भात खान्छ ।
४. उनी फिल्म हेर्न जान्छ ।

माथि उल्लिखित त्रुटिपूर्ण वाक्यहरूलाई विश्लेषण गर्दा वाक्य १ र २ मा प्रथम पुरुष कर्ता 'हामी' र 'म' का साथमा प्रथमपुरुषबोधक क्रियापद भयौ र आउँदैन प्रयोग गर्नुपर्नेमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले त्यसो नगरिकन वाक्य १ को प्रथम पुरुषबोधक बहुवचन कर्ता 'हामी' का साथमा 'भए' क्रियापदको प्रयोग र वाक्य २ मा प्रथम पुरुष कर्ताका साथ तृतीय पुरुषबोधक क्रियापद 'आउँदैन' प्रयोग गरी त्रुटि गरेको पाइयो । त्यसैगरी वाक्य ३ मा द्वितीय पुरुषबोधक कर्ता तपाईंका साथमा 'खान्छ' क्रियापदको प्रयोग गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरिकन प्रथमपुरुषबोधक क्रियापद 'खान्छ' को प्रयोग गरी त्रुटि गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ४ मा तृतीय पुरुषबोधक कर्ता 'उनी' का साथमा 'जान्छन्/जान्छिन्' क्रियापदको प्रयोग गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरी प्रथमपुरुषबोधक क्रियापद 'जान्छ' को प्रयोग गरी त्रुटि गरेको देखिन्छ ।

यसरी उनीहरूले गरेको पुरुषसम्बन्धी त्रुटिलाई अध्ययन विश्लेषण गर्दा अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषाको प्रभावले गर्दा भएका र केही त्रुटिहरू अध्ययन तथा अभ्यासका कमीबाट भएको हो भन्न सकिन्छ ।

५.८ आदरगत त्रुटि

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठन अन्तर्गत आदरगत प्रयोगमा धेरैजसो त्रुटि गर्ने गरेको पाइएको छ । उनीहरूले वाक्यगठन गर्दा कर्ताका आधारमा आदरजनित क्रियापदको प्रयोग नगरेको अवस्था पाइएको छ । आदर गर्नुपर्ने ठाउँमा आदर नगरेको, आदरको प्रयोग गर्नु नपर्ने ठाउँमा आदरको प्रयोग गरेको, सामान्य आदर गर्नुपर्ने ठाउँमा विशेष आदरार्थी क्रियापदको प्रयोग गरेको र विशेष आदर गर्नुपर्ने ठाउँमा सामान्य आदरार्थी क्रियापदको प्रयोग गरेर त्रुटि गरेको पाइएको छ । त्यसैगरी सम्बन्धपद र नामपदकाबीच आदरको मेल नभई वाक्यहरू त्रुटिपूर्ण हुन गएको देखिन्छ । लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले

वाक्यगठन गर्दा गरेका आदरगत त्रुटिका केही नमुनाहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्ने प्रयास गर्ने गरिएको छ :

१. आमा घर जान्छ ।
२. शिक्षकले राम्रो पढाउँछ ।
३. बुबा आयो ।
४. सरले पढायो ।
५. काकाले सामान किनेर ल्याउँछ ।
- ६ दिदीले भिनाजुलाई ढोग्छ ।

माथि उल्लिखित वाक्यगठनगत त्रुटिका नमुनाहरूलाई हेर्दा १, २, ३, ४, ५ र ६ मा रहेका उच्च आदरार्थी कर्ताहरू आमा, शिक्षक, बुबा, सर, काका र दिदीका साथमा उच्च आदरार्थी क्रियापद जानुहुन्छ, पढाउनुहुन्छ, आउनुभयो, पढाउनुभयो, ल्याउनुभयो, ढोग्नुहुन्छ जस्ता क्रियापदहरू प्रयोग गर्नुपर्नेमा अनादरवाची क्रियापदहरू आयो, पढाउँछ, आयो, पढायो, ल्याउँछ र ढोग्छको प्रयोग गरेकाले वाक्यहरू त्रुटिपूर्ण देखिएका छन् ।

यसरी लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले गरेका आदरगत त्रुटिहरूको प्रकृतिलाई हेर्दा अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषको व्यवधानका कारणबाट उत्पन्न भएका पाइएका छन् भने कतिपयः त्रुटिहरू आफ्नो पारिवारिक तथा सामाजिक प्रभावबाट उत्पन्न भएका हुनसक्ने अनुमान गरिएको छ । अर्थात् लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले त्रुटिहरू पायः गरेर व्यतिरेकी अध्ययनबाट प्राप्त भएका तथ्यका आधारमा पूर्वानुमान गरेका त्रुटिहरूको प्रकृतिसंग मिल्दाजुल्दा देखिएका छन् भने कतिपयः त्रुटिहरू सोभन्दा फरक प्रकृतिका पनि देखिएका छन्

५.९ कालगत त्रुटि

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्ता निम्नानुसारका कालगत त्रुटि गर्ने गरेको पाइयो :

१. म घर जादैथ्यो ।

२. मैले भात खाँदैछु ।

३. मैले भात खाएको हुनेछ ।

४. म घर गएको हुनेथिएँ ।

माथि उल्लिखित त्रुटिपूर्ण वाक्यहरूलाई विश्लेषण गर्दा वाक्य १ लाई म घर जाँदैथिएँ भनी अपूर्ण भूतकालको वाक्य निर्माण गर्नुपर्नेमा भूतकालको अभ्यस्त पक्षको वाक्य संरचना बनाउने गरेको पाइयो अध्ययन र अभ्यासको कमी भएका कारण यस्ता प्रकृतिका त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइन्छ ।

त्यसैगरी वाक्य २ मा मैले भात खाँछु वाक्यको प्रयोग गरी अज्ञात भूतको वाक्य निर्माण गर्नु पर्नेमा मैले भात खाँदैछु भन्ने वाक्यको प्रयोग गरी (अपूर्ण पक्षबोधक वाक्य संरचनाको प्रयोग गरी) त्रुटि गरेको पाइन्छ । यस्तो त्रुटि हुनुमा लिम्बूभाषीमा कतिपयः अवस्थामा अज्ञात पक्षको लागि अपूर्ण पक्षकै प्रयोग गर्ने गरिएकाले भएको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य नं. ३ र ४ मा म भात खाँदै हुनेछु र म घर गएको हुनेछु भन्ने वाक्यको प्रयोग गर्नुपर्नेमा मैले भात खाएको हुनेछ र म घर गएको हुनेथिएँ जस्ता वाक्यको प्रयोग गरी त्रुटि गर्ने गरेको देखिन्छ । यस्तो त्रुटिहुनुमा लिम्बूभाषामा भविष्यत् काल नभएकाले भविष्यत् काल जनाउन अन्य कालका पक्षहरू प्रयोग गरेर त्रुटि गर्ने गरेको पाइयो ।

५.१० भावगत त्रुटि

मातृ भाषा लिम्बू हुने विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्ता निम्नअनुसारका भावगत त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइयो :

१. सीता घर जान्छ ।

२. गीता मीठो गीत गाउँछ ।

३. तिमी यो सुन्तला खा ।

४. तिमीहरू भित्र आइज ।

५. रीता परीक्षामा उत्तीर्ण हुन्छ ।

६. म पुस्तक पढ्छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका भाव जनाउने वाक्यहरू १,२,३,४,५ र ६ मा प्रयोग गरिएका वाक्यहरूमा क्रमशः जान्छिन्, गाउँछिन्, खाऊ, आओ, उत्तीर्ण होलिन् र पढू हुनु पर्नेमा जान्छ, गाउँछ, खा, आइज, उत्तीर्ण हुन्छ र पढ्छ जस्ता त्रियापदहरूको प्रयोग गरेकाले माथिका वाक्यहरू त्रुटिपूर्ण देखिएका छन् ।

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले गरेका भावगत त्रुटिहरूको अध्ययन गर्दा अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषाको व्यवधानका कारणबाट उत्पन्न भएका पाइएका छन् भने कतिपयः त्रुटिहरू आफ्नो पारिवारिक तथा सामाजिक प्रभावका कारणबाट पनि उत्पन्न हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ । अर्थात् लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले प्रायजसो त्रुटिहरू व्यतिरेकी अध्ययनबाट प्राप्त भएका तथ्यका आधारमा त्रुटिहरूको प्रकृतिसँग मिल्दाजुल्दा देखिएका छन् भने कतिपय त्रुटिहरू स्वभन्दा भिन्न भई फरक प्रकृतिका पनि देखिएका छन् ।

५.११ वाच्यगत त्रुटि

मातृ भाषा लिम्बू हुने विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा निम्नअनुसारका वाच्यगत त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइयो :

१. आमा विहान चाडै उठ्छ ।
२. दाजु विद्यालय जान्छ ।
३. बुबा काममा गयो ।
४. मबाट यो काम गर्छ ।
५. गायिकाद्वारा राम्रा गीत गायो ।

माथि प्रस्तुत गरिएका वाच्य बुझाउने वाक्यहरू १,२,३,४ र ५ मा प्रयोग गरिएका वाक्यहरूमा क्रमशः उठ्नुहुन्छ, जानुहुन्छ, जनुभयो, गरिन्छ र गाइयो हुनुपर्नेमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले उक्त वाक्यहरूमा पुलिङ्गी क्रियापद क्रमशः उठ्छ, जान्छ, गयो, गर्छ र गायो प्रयोग गरेर क्रियापदसम्बन्धी त्रुटि गरेका छन् । यसरी लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले गरेका

वाच्यगत त्रुटिहरूलाई हेर्दा लिम्बूभाषाको व्याकरणिक व्यवस्था, अध्ययनको कमी तथा अभ्यासको कमीले गर्दा त्रुटि गरेको भन्ने निष्कर्ष दिन सकिन्छ ।

५.१२ कारकगत त्रुटि

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ता निम्नानुसारका कारकगत त्रुटिहरू गरेको पाइयो :

१. गीता कक्षा नौ पास गरिन् ।

२. रामले हरि बोलायो ।

३. घर बस ।

माथि प्रस्तुत गरिएका कारक बुझाउने वाक्यहरू १, २, र ३ मा प्रयोग गरिएका वाक्यहरूमा क्रमशः गीताले, हरिलाई, घरमा शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्नेमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले उक्त वाक्यहरूमा गीता, हरि, घर जस्ता विभक्ति रहित पदहरू प्रयोग गरेका छन् । लिम्बूभाषामा र नेपाली भाषामा कारक व्यवस्था फरक भएकाले लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले माथिका जस्ता त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइयो ।

यसरी लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरूलाई केलाउँदा व्याकरणात्मक कोटिअर्न्तगत अधिकांश वाक्यहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारकगत त्रुटिहरू गरेको पाइयो । यसको मूल कारण पहिल्याउँदा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणिक व्यवस्था, दुई भाषाबीचको फरक भाषिक संरचना परम्परागत प्रयोग अध्ययन तथा अभ्यासको कमी आदि भएको पाइएको छ ।

यस अध्ययनमा व्याकरणात्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, आदर, कारक) का आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरिए पनि यहाँ तथ्याङ्कीय विश्लेषण भने लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

५.१३ वाक्यगठनगत त्रुटिको तथ्याङ्कीय विश्लेषण

प्रस्तुत अध्ययनमा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यगठनअन्तर्गत सबैभन्दा बढी त्रुटि गर्ने क्षेत्र पत्ता लगाउने उद्देश्य राखिएको छ । यो उद्देश्य पूर्तिका लागि प्राप्त पाँच पक्षमा देखिएका त्रुटिहरूलाई छुट्टयाएर तथ्याङ्कीय विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. १ वाक्यगठनगत त्रुटिको तथ्याङ्कीय विश्लेषण

वाक्यगठन पक्ष	प्राप्त प्रतिक्रिया	ठीक	बेठिक	त्रुटि प्रतिशत
लिङ्ग	१३४०	७८५	५५५	४१.४१
वचन	१२८०	५३५	५४५	३४.७६
पुरुष	७२०	४२५	२९५	४०.९७
आदर	७२०	४१५	३०५	४२.३६
क्रिया	१०८०	३७०	७१०	६५.७४

स्रोत: विद्यार्थीहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता रहेको परीक्षाबाट

माथि उल्लिखित तालिकामा प्रस्तुत तथ्यलाई हेर्दा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले वाक्यगठनअन्तर्गत क्रियामा ६५.७४ प्रतिशत त्रुटि गरेका छन् भने त्यसपछि क्रमशः आदरमा ४२.३६ प्रतिशत, लिङ्गमा ४१.४१ प्रतिशत, पुरुषमा ४०.९७ प्रतिशत र वचनमा ३४.७६ प्रतिशत त्रुटि गरेको पाइएको छ । वाक्यगठन अन्तर्गतका पाँच पक्ष लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरमा र क्रियामा देखिएका त्रुटि प्रतिशतलाई हेर्दा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी क्रियामा त्रुटि गरेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम त्रुटि वचनमा गरेका छन् । वाक्यगठनको सरलता र जटिलतालाई दृष्टिगत गर्दा लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूलाई क्रिया सबैभन्दा जटिल पाइएको छ । त्यसपछि दोस्रोमा आदर, तेस्रोमा लिङ्ग, चौथोमा पुरुष र पाँचौंमा वचन जटिल देखिएका छन् ।

अध्याय : छ

निष्कर्ष तथा सुझाव

६.१ निष्कर्ष

अध्ययन र अनुसन्धानको अभिप्रायः समस्याको गहिराइमा पुगी निचोड प्रस्तुत गर्नु हो । यहाँ नेपाली र लिम्बू भाषाका बीचमा के-कस्ता समानता र भिन्नता रहेका छन् भन्ने कुरालाई व्याकरणत्मक कोटिका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । पहिलो र दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा देखिने त्रुटिको प्रकृति फरक-फरक भएता पनि त्रुटिविना भाषा सिकाइ असम्भव छ । मातृभाषाकै व्याकरणिक व्यवस्थालाई सिकारुले दोस्रो भाषामा स्थानान्तरण गर्न खोज्दा त्रुटि हने गर्दछ ।

त्रुटिहरू परम्परागत रूपमा असफलताको प्रतीक मानिँदै आएका पनि जब मनोवादी सम्प्रदायको उदय भयो तब त्यसलाई सिकाइ प्रक्रियाको सङ्केतको रूपमा मान्न थालियो । विशेषतः संरचनावादीहरू व्यतिरेकी विश्लेषणलाई बढी जोड दिन्छन् भने मनोवादीहरू त्रुटि विश्लेषणलाई भाषा शिक्षणमा विद्यार्थी केन्द्रित विधिको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने धारणा राख्छन् । यही सिद्धान्तका आधारमा थुप्रै अध्ययनहरूबाट पत्ता लागेका कुराहरूलाई अनुसरण गर्दा भाषा सिकाइमा टेवा पुगेको स्पष्ट हुन्छ ।

प्रत्येक भाषाको संरचना फरक-फरक हुन्छ । व्यक्तिले पहिले सिकेको भाषिक संरचनालाई अन्य भाषा सिक्दा स्थानान्तरण गर्ने हुनाले भाषा सिकाइमा समस्या उत्पन्न हुन्छ । यहाँ नेपाली र लिम्बू भाषालाई व्याकरणिक कोटिका आधारमा तिनीहरूबीच रहेका भिन्नताहरूको अध्ययन गर्दा थुप्रै त्रुटिहरू देखिएका छन् । जसलाई तल प्रस्तुत गरिन्छ :

(क) लिम्बूभाषा विशेष्यका आधारमा विशेषणको रूपायन नहुने हुनाले वाक्यगठनको सङ्गतिमा विचलन आएको छ ।

(ख) लिम्बू भाषामा लिङ्गानुसार क्रियापदको व्यवस्था नरहने हुनाले क्रियापदका आधारमा लिङ्गीय भेद पाइँदैन । तसर्थ लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीले वाक्यगठनमा लिङ्गको सही प्रयोग नगरेर त्रुटि गरेको पाइन्छ ।

(ग) वचनगत त्रुटिहरूमा अधिकांश त्रुटिहरू बहुवचन भेदकका साथमा एकवचन भेदकको र एकवचन भेदकको साथमा बहुवचन भेदकको प्रयोग समेत हुने हुनाले लिम्बूभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाको वचनगत वाक्यगठनमा त्रुटि गर्दछन् ।

(घ) लिम्बू भाषामा एकवचन र बहुवचन कर्ताका लागि समान क्रियाको प्रयोग भएको पाइयो । अतः लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली वाक्यको वचन सङ्गतिमा त्रुटि गर्दछन् ।

(ङ) लिम्बू भाषामा प्रत्येक पुरुषलाई जनाउन छुट्टाछुट्टै सर्वनामिक पदको व्यवस्था नभएकोले लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीले सर्वनामको प्रयोगमा सही प्रयोग नगर्ने गरेको पाइयो ।

(च) प्रथम पुरुषको कर्तासँग द्वितीय तथा तृतीय पुरुषको प्रयोग गरेर पुरुषगत त्रुटि हुने गरेको छ । कतिपय अवस्थामा द्वितीय पुरुष कर्ताका साथमा तृतीय पुरुष क्रियापदको प्रयोग गरेर पनि त्रुटि भएको पाइयो । उनीहरूले गरेको पुरुषगत त्रुटिको प्रकृतिलाई हेर्दा व्यतिरेकी अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यको आधारमा पूर्वानुमान गरेका त्रुटिहरू भन्दा अधिकांश त्रुटिहरू अन्य प्रवृत्तिका पाइएका छन् । उनीहरूले गरेका पुरुषगत त्रुटिहरूको प्रकृति नै छुट्याउन कठिन हुने जटिल खालका देखिएका छन् ।

(छ) लिम्बू भाषामा आदरका आधारमा क्रियापदको भेद नरहेकाले उच्च आदरार्थी कर्ताका लागि मध्यम आदरार्थी क्रियापद तथा निम्न आदरार्थी कर्ताका लागि उच्च आदरार्थी क्रियापद प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

(ज) लिम्बूभाषामा भविष्यत् काल र भूतकालका अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू नपाइने हुनाले लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूले माथिका काल र पक्षहरूको प्रयोग नेपाली वाक्यगठनमा गर्दा त्रुटि गरेको पाइयो ।

(झ) लिम्बूभाषा र नेपाली भाषालाई भाषिक संरचनाका दृष्टिले हेर्दा भाव, वाच्य र कारक जस्ता पक्षहरूको संरचनामासमेत भिन्नता देखा परेको हुनाले स्तरीय नेपाली वाक्यगठनमा लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले वाक्यगठनमा त्रुटि गरेको पाइयो ।

(ञ) वाक्यगठनका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाबीचको भाषिक संरचनामा भेद देखा परेकाले अधिकांश त्रुटिहरू यही अलग भाषिक संरचनाका व्यवधानका कारण उत्पन्न भएको पाइएको छ ।

६.२ सुभावरु

सिकाइ आफैमा जटिल प्रक्रिया हो । यसमध्ये पनि भाषा सिकाइ अझ संवेदनशील छ । नेपाल बहुभाषी देश हो । यस्तो सामाजिक परिवेशमा भाषा सिकाइ भन जटिल हुन्छ । पहिलो भाषाले दोस्रो भाषा सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । नेपाली भाषालाई पहिलो भाषाका रूपमा सिक्ने विद्यार्थीहरूले नै शुद्ध भाषिक प्रयोग गर्न सक्दैनन् । अतः दोस्रो भाषा सिक्ने सिकारुले कथ्य र लेख्य भाषाको दुवै रूपमा त्रुटि गर्नु स्वभाविक ठानिन्छ । भाषा सिकाइ पूर्ण बनाउनका लागि मातृभाषा नेपाली नभएका विद्यार्थीहरूलाई त्रुटिका सम्भावित क्षेत्रहरू औँल्याई शुद्ध नेपाली भाषा सिकाइमा सहयोग गर्नु पर्दछ ।

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्दा वाक्यगठनमा गर्ने गरेका अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषा र अन्य विभिन्न व्यवधानबाट उत्पन्न भएको पाइएको छ । यहाँ राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा तथा विचार विनिमय गर्ने साभा भाषाको रूपमा नेपाली भाषालाई लिइन्छ । यस अध्ययनको अध्याय चारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको वाक्यगठनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । सो विश्लेषणबाट पत्ता लागेका कठिनाइहरूलाई यहाँ सुभावरुका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ :

(क) लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले वाक्यको कर्ता फरक भएपनि एउटै क्रियाको प्रयोग गर्ने हुनाले लिङ्ग चयनमा त्रुटि गर्न सक्छन् । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीलाई सैद्धान्तिक रूपबाट भन्दा पनि उदाहरण दिएर प्रयोगमूलक ढङ्गबाट शिक्षण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

(ख) लिम्बू भाषामा वचनको सङ्ख्या तीन रहेकाले सोही धारणा नेपाली भाषामा अनुसरण गर्ने हुनाले वचनका आधारमा त्रुटि हुन सक्छ । तसर्थ लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीलाई नेपाली भाषाको वचन व्यवस्थाको प्रयोगमूलक शिक्षण गरी उनीहरूलाई सोहीअनुसार अनुसरण गर्न प्रेरणा दिनु उपयुक्त देखिन्छ ।

(ग) लिम्बू भाषामा आदरअनुसार क्रिया व्यवस्था नभएकाले लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरू आदरार्थी क्रियापदको उचित प्रयोगमा समस्या आउने देखिन्छ । अतः उचित प्रयोग तथा मूल्याङ्कन समेत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(घ) लिम्बू भाषामा नामपदको स्वरूपअनुसार विशेषणको रूपमा परिवर्तन हुँदैन । तसर्थ लिम्बूभाषी विद्यार्थीले एकवचन र बहुवचन नामपदमा समान विशेषण पदको प्रयोग गर्न

सकछन् । तसर्थ शिक्षकले नेपाली भाषाका विशेषणका रूपहरूलाई प्रयोग गरेर फरकको महसुस गराई सुधारको प्रयास गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

(ड) शिक्षकले स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीचको अन्तरमा स्पष्ट भई शिक्षण गर्नु प्रभावकारी देखिन्छ ।

(च) वाक्यमा प्रयोग हुने सही रूपको प्रयोगका लागि सैद्धान्तिक व्याकरणको धारणा व्याख्यान विधिद्वारा प्रस्तुत गर्नुका सट्टा प्रयोगमूलक भाषा सिकाइमा जोड दिनु पर्दछ ।

(छ) शिक्षण आफैमा जटिल भएकाले शिक्षण तालिमलाई अनिवार्य बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

(ज) विषयगत शिक्षकको अभावमा अन्तर विषयका शिक्षकले शिक्षण गर्दा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा त्रुटि हुने सम्भावना हुनाले विषयगत शिक्षकको चयनमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

(झ) तालिम प्राप्त शिक्षक पाउन गाह्रो हुनु र पाए पनि तालिमको अप्रभावकारीताले सुधारात्मक शिक्षण सिकाइ नदेखिएकाले भाषिक सीप सिकाउने भन्दा विषयवस्तु मात्र रटाउने प्रचलन बढी देखिन्छ । यस्तो प्रकृतिले गर्दा भाषाको शुद्धताप्रति उचित ध्यान जान नसकिएको परिस्थितिमा सफल भाषा शिक्षणका लागि समय-समयमा गोष्ठी तथा सेमिनारहरू सञ्चालन गरी शिक्षकलाई आपसी छलफल तथा विशेषज्ञको सल्लाहद्वारा समस्या समाधानमा उचित उपायको जानकारी गराउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

(ञ) नेपाली भाषाप्रतिको उपेक्षित मानसिकताका कारण पनि नेपाली भाषाको प्रयोगमा त्रुटिहरूको सङ्ख्या थपेको छ । नेपाली भाषालाई जसरी बोलेपनि र जसरी लेखे पनि हुन्छ भन्ने धारणालाई मानसपटलबाट हटाइ नेपाली भाषाकै उत्थानको लागि भाषाप्रति सबैलाई मोह जगाउनु पर्ने देखिन्छ ।

(ट) दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा विद्यार्थी पहिलो तथा मातृभाषाको बारेमा पनि ज्ञान भएको शिक्षकलाई भाषा शिक्षण गर्न लगाउने वातावरण उपलब्ध भएको खण्डमा विद्यार्थीहरूले उत्पादनशील अभ्यासको मौका पाउन सकछन् । जसबाट त्रुटिको सङ्ख्या घटाउन सकिन्छ ।

(ठ) शिक्षकले विद्यार्थीहरूको बालमनोविज्ञानलाई ध्यान पुऱ्याएर शिक्षण गरिनु पर्दछ ।

(ड) दोस्रो मातृभाषी विद्यार्थीलाई नेपाली पहिलो भाषा हुने विद्यार्थीसँग घुलमेल गराउनु पर्दछ ।

(ढ) नेपाली भाषा व्याकरणका विभिन्न पक्षहरूमा जोड दिइनुपर्ने गरी भाषा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको निर्माण गरिनुपर्ने ।

(ण) विद्यार्थीका त्रुटि निराकरणका लागि त्रुटिसँग सम्बन्धित बढी प्रश्नहरू दिने र विद्यार्थीलाई नै बढी सक्रिय बनाई भाषाको लिखित प्रयोगमा प्रतिस्पर्धाको धारणा सिर्जना गरी शुद्ध भाषिक प्रयोगलाई पुरस्कृत गर्ने स्यावासी दिने जस्ता उत्साहित क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नु पर्दछ । कक

त) भाषा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप दोस्रोभाषी विद्यार्थी केन्द्रित हुनुपर्दछ ।

(थ) लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई सकेसम्म कक्षाकोठाभित्र र विद्यालय वरिपरि शुद्ध नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने बानीको विकास गर्ने ।

(द) शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ) हासिल हुने गरीको एकीकृत हुनुपर्दछ ।

६.३ शैक्षणिक प्रयोजन

यस अनुसन्धान कार्यलाई निम्न क्षेत्रमा उपयोग गर्न सकिन्छ :

१. दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिकने लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूलाई भाषा शिक्षण गर्दा सहयोगी हुने ठानिएको छ ।

२. नेपाली भाषाको सापेक्षतामा लिम्बूभाषाको व्याकरणात्मक व्यवस्थाको पहिचान गरी उपयोग गर्न चाहने अध्येताहरूका लागि उपलब्धमूलक हुनेछ ।

३. लिम्बूभाषाको शुद्धरूप र विशेषता पहिचान गर्न प्रस्तुत शोधपत्र सहयोगी हुनेछ ।

४. लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्दा हुने गरेका त्रुटिहरूको पहिचान गरी निराकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्न र भाषिक उपलब्धि हासिल गर्न समेत सहयोगी हुने छ ।

५. लिम्बुभाषामा व्याकरण लेखन प्रयास गर्नेहरूका लागि समेत सहयोगी हुनेछ ।

६. लिम्बूमातृभाषीहरूको लागि पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र अन्य सन्दर्भ सामग्री प्रकासन गरी मातृभाषामा शिक्षा दिन समेत सहयोगी हुनेछ ।

६.४ थप अध्ययनको आवश्यकता

प्रस्तुत अध्ययनमा तेह्रथुम जिल्लाका जलजले, सिम्ले र इसिबू गाविसका चारवटा सरकारी विद्यालयमा कक्षा नौमा अध्ययनरत ६४ जना लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त सामग्रीका आधारमा निष्कर्ष दिइएको छ । अध्ययनको सीमाङ्कनका कारण सीमित विद्यार्थीबाट प्राप्त सीमित सामग्रीका आधारमा सीमित क्षेत्रमा अध्ययन गरिएकाले नेपाली भाषाको विभिन्न पक्षमा देखिने त्रुटिहरूलाई यसले समेट्न सकेको छैन । उनीहरूको अभिव्यक्तिका अन्य विविध पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न किसिमका त्रुटिहरू देखिँदा-देखिँदै पनि यो अध्ययनमा तिनीहरूलाई समावेश नगराइकन लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारकका आधारमा मात्र त्रुटि विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैले सम्बन्धित क्षेत्रमा अन्य विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा मूलतः मातृभाषाको प्रभावको कारण नेपाली वाक्यगठनमा अधिकांश त्रुटिहरू भएको देखिएता पनि भाषेत्तर पक्षले पनि सिकाइमा प्रभाव पार्ने हुनाले ती पक्षहरूको प्रभावबाट हुन सक्ने त्रुटिका बारेमा पनि थप अध्ययनको आवश्यकता अपरिहार्य देखिन्छ । नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाको रूपमा सिक्न लागेका कक्षा नौका लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको अन्य विविध पक्षमा पनि प्रशस्त त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइएको छ । शोधको उद्देश्य, प्रयोजन तथा सीमाका कारण सबै खाले त्रुटिहरूलाई यसमा समावेश गराइएको छैन । तसर्थ यस सम्बन्धमा अन्य विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६२), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- काँइला, विरही २०५९, लिम्बू भाषा र साहित्यको सङ्क्षिप्त परिचय, काठमाडौं : राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- केदेम, एलिसा (२०६४-६६) नेपाली र लिम्बू भाषाका नामिक रूपतत्त्वको व्यतिरेकी अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र, धरान : महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस ।
- खत्री, प्रेमबहादुर (२०६२) कक्षा ८ उत्तीर्ण भुटानी शरणार्थी शिविरमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली लेखनमा गर्ने त्रुटिको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौं : कीर्तिपुर ।
- गेलाल, सीता (२०६७), सुनसरेली थारू भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, इटहरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस ।
- चेमजोड, इमानसिंह (सम्पा.) २००९, लिम्बू, नेपाली, अङ्ग्रेजी शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- चमजोड, इमानसिंह २०६०, किरात व्याकरण, ललितपुर किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।
- तुम्बाहाड, गोविन्दबहादुर २०६६, लिम्बू भाषाको प्रसङ्गमा छथरे लिम्बू भाषा, सौगात स्मारिका, धनकुटा : प्रतिभा प्रतिष्ठान (पुरस्कार कोष)
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद २०६१, भाषाविज्ञानको रूपरेखा, काठमाडौं : जय बुक डिपो ।
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र ध्रुवकुमार लिम्बू २०६४, लिम्बू र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन, सुनसरी : विश्व याक्थुङ मुन्धुम समाज ।
- न्यौपाने , टङ्कप्रसाद र दीपक न्यौपाने २०६३, रूपविज्ञान, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद २०५०, नेपालका भाषामा लिम्बूभाषा, लिम्बू भाषा तथा साहित्य, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६७/०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, (तेश्रो स.) काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६३), स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोधविवरण, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

महर्जन, सिद्धिबहादुर (२०६५), नेवारी र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : काठमाडौं ।

माबो, पदम २०६७, प्रायोगिक लिम्बू व्याकरण, कतार : प्रकाशक किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

सुवेदी, नारायणदत्त, (२०६०) कक्षा ६ मा अध्ययनरत गुरुङभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, काठमाडौं : अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर ।

प्रश्नावली

परिशिष्ट 'क'

विषयगत प्रश्नहरू

विद्यार्थीको नाम :

कक्षा :

विद्यालयको नाम ?

रोल नं. :

निर्देशन वाण चिन्ह (→) ले देखाएको ठाउँमा उत्तर लेख्नुहोस् ।

१. तलका पुलिङ्गी वाक्यलाई स्त्रीलिङ्गी बनाएर लेख्नुहोस् ।

(क) बुबा पुस्तक पढ्नुहुन्छ ।

→

(ख) दाजु काममा जानुभएको छ ।

→

२. तलका स्त्रीलिङ्गी वाक्यलाई पुलिङ्गी बनाएर लेख्नुहोस् ।

(क) छात्रा मेहनत गरेर पढ्छिन् ।

→

(ख) आमा छोराछोरीको हेरचाह गर्नुहुन्छ ।

→

३. तलका वाक्यलाई बहुवचनमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस्

(क) दिदी घर जानुभयो ।

→

(ख) बहिनी विद्यालय जान्छे ।

→

४. तलका वाक्यलाई एकवचनमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) हामी साथीहरूसँग मिलेर खेल्छौं ।

→

(ख) तिमीहरू सहर कहिले जान्छौ ?

→

५. तलका वाक्यहरूलाई प्रथम पुरुषमा परिवर्तन गरेर लेख्नुहोस् ।

(क) उनीहरू घर जान्छन् ।

→

(ख) ऊ हरेक परीक्षामा प्रथम हुन्छ ।

→

६. तलका वाक्यलाई मध्यम आधारमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) तँ पढाइमा ध्यान दिन्छस् ।

→

(ख) तँ बिहान छिट्टै उठ्छस् ।

→

७. तलका वाक्यहरूलाई सामान्य वर्तमान कालमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) हरि घाँस काट्दै थियो ।

→

(ख) राम गीत गाउँदै छ ।

→

८. तलका वाक्यलाई अपूर्ण भविष्यत् कालमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) सीताले गीत गाई ।

→

(ख) भाइ पढ्छ ।

→

९. तलका वाक्यलाई सामान्यार्थ वाक्यमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) गीता घर जालिन् ।

→

(ख) राम विद्यालय जाला ।

→

१०. तलका वाक्यलाई आज्ञार्थ वाक्यमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) राम सुन्तला खान्छ ।

→

(ख) तिमीहरू नेपाली व्याकरण पढ्छौ ।

→

११. तलका वाक्यलाई कर्मवाच्यमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) बुबा खेतको काम गर्नुहुन्छ ।

→

(ख) हजुरआमा कथा सुनाउनु हुन्छ ।

→

१२. तलका कर्मवाच्यका वाक्यलाई कर्तृवाच्यमा परिवर्तन गरी लेख्नुहोस् ।

(क) गुरुद्वारा विद्यार्थी पढाइन्छ ।

→

(ख) दिदीद्वारा घरको काम गरिन्छ ।

→

१३. निम्नलिखित कारकको प्रयोग गरी एक एक वाक्य निर्माण गर्नुहोस् ।

(क) कर्ता कारक

→

(ख) कर्म कारक

→

(ग) अधिकरण कारक

→

परिशिष्ट 'ख'

स्वतन्त्र लेखन

१४. तपाईं दसैँ पर्व कसरी मनाउनु हुन्छ ? १०-१२ वाक्यमा लेख्नुहोस् ।

१५. नारी शिक्षा आजको आवश्यकता शीर्षकमा १५० शब्दमा नघटाई निबन्ध लेख्नुहोस् ।

परिशिष्ट 'ग'

सामग्री सङ्कलनमा सहयोगी विद्यालयहरू

१. श्री शंकर उ. मा. वि., जलजले, तेह्रथुम
  २. श्री जनज्योति उ. मा. वि., सिम्ले, तेह्रथुम
  ३. श्री महाकाली उ. मा. वि., सिम्ले, तेह्रथुम
  ४. श्री ईसिबु उ. मा. वि., ईसिबु, तेह्रथुम
- सामग्री सङ्कलनका संलग्न विद्यार्थीहरू

१. श्री शंकर उ. मा. वि., जलजले

छात्र

१. सानु लिम्बू
२. रविन लिम्बू
३. डिकेन्द्र लिम्बू
४. विष्णुकुमार लिम्बू
५. मनोज लिम्बू
६. दीपक लिम्बू
७. राजन लिम्बू
८. राजु लिम्बू

छात्रा

१. मनकुमारी लिम्बू
२. सम्भना लिम्बू
३. साधना लिम्बू
४. अञ्जु लिम्बू
५. संगीता लिम्बू
६. विपना लिम्बू
७. वन्दना लिम्बू
८. सुनिता लिम्बू

२. श्री जनज्योति उ. मा. वि., सिम्ले

छात्र	छात्रा
१. सन्देश लिम्बू	१. पवित्रा लिम्बू
२. निसान लिम्बू	२. कविता लिम्बू
३. सागर लिम्बू	३. भूमिका लिम्बू
४. गोपाल लिम्बू	४. विपना लिम्बू
५. पूर्णबहादुर लिम्बू	५. शान्तिला लिम्बू
६. धनराज लिम्बू	६. निशा लिम्बू
७. सुमन लिम्बू	७. अनुराधा लिम्बू
८. उमेश लिम्बू	८. कुसुम लिम्बू

३. श्री महाकाली उ. मा. वि., सिम्ले

छात्र	छात्रा
१. मन्दिप लिम्बू	१. विमला लिम्बू
२. राजेश लिम्बू	२. अरुणा लिम्बू
३. डिकेन्द्र लिम्बू	३. सविना लिम्बू
४. सुरेन्द्र लिम्बू	४. सीता लिम्बू
५. शेरबहादुर लिम्बू	५. कौशिला लिम्बू
६. मानबहादुर लिम्बू	६. कविता लिम्बू
७. सुनील लिम्बू	७. रीता लिम्बू
८. सन्तोष लिम्बू	८. ममता लिम्बू

४. श्री ईसिबु उ. मा. वि., ईसिबु

छात्र

१. सञ्जु लिम्बू
२. पुनम लिम्बू
३. महेन्द्र लिम्बू
४. सुभाष लिम्बू
५. प्रकाश लिम्बू
६. शंकर लिम्बू
७. सन्तोष लिम्बू
८. यामकुमार लिम्बू

छात्रा

१. देउकुमारी लिम्बू
२. यमकुमारी लिम्बू
३. विमला लिम्बू
४. दिलमाया लिम्बू
५. सिर्जना लिम्बू
६. शर्मिला लिम्बू
७. मनकुमारी लिम्बू
८. सरिता लिम्बू